ВОЛОДИМИР МАЛИК

Журавлі-журавлики

Володимир Малик

Журавлі-журавлики

Героїчні казки-легенди

Полтава
Полтавський літератор
2016

УДК 821.161.2(477.53)
ББК 84 (4 УКР-4ПОЛ)6
М-19

М-19 **Малик В.К. Журавлі-журавлики.** Героїчні казки-легенди. – Полтава: Полтавський літератор, 2016. – 194 с.

Володимир Малик (1921-1998) – відомий український письменник, що зажив слави як автор історичних романів: «Таємний посол», «Князь Кий», «Князь Ігор», «Горить свіча», «Чумацький шлях»; пригодницьких повістей: «Шлях веде до моря», «Новачок», «Чорний екватор», «Двоє над прірвою».

У книзі подаються героїчні казки-легенди автора, з якими він увійшов у велику літературу. Вони пробуджують у юного читача інтерес до історії нашого народу, викликають почуття гордості за лицарів-оборонців рідної землі, вчать з юних літ любити Батьківщину.

Книга розрахована на дітей шкільного віку.

Упорядник: Сиченко Олександр Володимирович.

Книга видана на замовлення Департамента інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської облдержадміністрації за планом випуску соціально значущих видань.

ISBN 978-966-192-073-5

© О.В.Сиченко, Л.В.Безродна, правонаступники В.К.Малика, 2016.
© «Полтавський літератор», 2016.

ЧАРІВНИК З ЛУБЕНЩИНИ

Колись дуже давно у похмурих прадавніх лісах або серед неприступних скелястих гір жили лихі чарівники. Вони знали таємниці природи, вміли перетворювати людей на звірів, а звірів на людей. Їм вдавалося трощити найміцніші сталеві мечі, висушувати моря, оживляти мертве каміння...

Звичайно, такого насправді не було. Але давні люди вірили в химерні перетворення і боялися тих чарівників. А може, то їм так лише здавалося? Принаймні знаючи, що лиховісні істоти приносять їм нещастя, вони ні вбити, ні втопити їх не могли: живучими виявилися капосні пройдисвіти.

І тоді люди вигадали інших, добрих чарівників, які жили неподалік від їхніх осель – в степах, гаях, річках, допомагали в щоденних турботах і вміли перемагати лихих чарівників.

Так добро почало боротися зі злом.

Так народжувалися чарівні казки, легенди, оповідання.

Збігали роки, спливали століття, а людська вигадка про змагання добрих і лихих чарівників не вмирала. Не могла вмерти, бо жив народ, який її створив. І хоч давно минулися ті часи, коли люди вірили в дивовижні перетворення, їм і нині цікаво зустрітися зі своїми давніми знайомими – чарівниками, чудо-богатирями, Вернидубами, Телесиками. Звісно, такі зустрічі відбуваються тільки на сторінках книг. Та, викликані до життя народною фантазією, вбрані в казкові шати, легендарні герої фольклорних творів залишаються близькими нам і своєю мужністю, і відвагою, і силою. Адже в них втілено риси борців за народне щастя. Слухаючи перекази про Кармалюка чи Довбуша, про Морозенка чи Кожум'яку, ми бажаємо їм тільки перемоги над ворогами й не можемо повірити в їхню поразку чи смерть. Кожному з нас хочеться, щоб народні герої жили вічно!..

Отоді-то й приходять на допомогу добрі наші друзі – письменники. Вони творять дивовижні легенди, в яких історична правда й художня вигадка доповнюють наші знання про відомі події, воскрешають у нашій уяві безсмертя подвигів, здійснених мужніми синами народу. Мов казкові чарівники, вони заворожують нас мандрами із країни в країну, з епохи в епоху, примушують радіти і ридати, любити і ненавидіти. Під їхнім пером оживають герої сивої давнини, події давно забутих днів.

Про одного з таких письменників-чарівників, що жив на славнозвісній Лубенщині, хочеться розказати тобі, юний друже, в цьому коротенькому слові до його книжки героїчних казок-легенд.

Одного сонячного травневого дня з села Новосілок, що на Макарівщині, їхав путівцем на велосипеді молодий чоловік. Він поспішав у село до школи, де вчителював.

З високого пагорба, звідки відкривався чудовий краєвид на річку Ірпінь, на широкі зелені луки й темно-синю стіну старезного бору, вчитель побачив на видноколі знайомого хлопчину-пастушка. Як і в багатьох дітей того часу, війна забрала у нього батька.

Хлопчина сидів над яром, дивився вдалину сумними чорно-сизими, як достиглий терен, очима і щось жував. Але в руках у нього нічого не було. Учитель спинив свого велосипеда:

– Ти що тут робиш, Толю?

– Щипаю щавлик, – тихо відказав той.

«Щавлик, щавлик... Сидить, як підбитий, покинутий ключем журавлик», – подумав учитель. Він приголубив малого, пригостив сніданком.

Образ хлопчини-сироти, мов підбитого журавлика, не виходив з голови. В пам'яті перебігали дні власного нелегкого дитинства, згадувалися виснажені обличчя дітей з фашистських концтаборів, куди у війну закинула юнака сувора доля, оживало в уяві нашестя турецько-татарських полчищ в Україну, про яке щойно розповідав своїм учням.

Увечері сон не йшов до нього. Він узяв папір, рука сама вивела слова: «Журавлі-журавлики»...

По тому минуло кілька літ. Закінчивши навчання в Київському університеті, перерване війною, молодий учитель переїхав з рідної Київщини у місто Лубни, що на Полтавщині.

Вітри історії промчали над старовинним містом. Ще в давніх літописах про нього згадано як про один з відомих городів Київської Русі. Це тут дружини київських князів розгромили 1107 року половців, змагалися з монголо-татарськими полчищами, це тут діяв повстанський загін на чолі з К. Скиданом в 30-х роках сімнадцятого століття, це тут було розбито військо Вишневецького в роки визвольної боротьби Богдана Хмельницького проти засилля шляхти.

Не випадково саме тут в уяві молодого вчителя почали зримо оживати картини минулої героїки рідного народу. На папір самі собою лягали віршовані рядки. Старі лубенчани, поглядаючи на вікно новоприбулого вчителя, що світилося серед темних ночей аж до ранку, підозріло похитували головами: «Чи не чарівник, бува?..» А воно й справді чаклувалося, як у казці:

Раптом – що це? Крики.
То іде орда.
Дівчинка Наталочка
дивиться – біда!

По степу, мов хмари,
турки і татари
горбляться в сідлі –
скачуть злі-презлі.

За плечима – луки,
при боках – шаблюки,
а вгорі над ними
в'ються хижі круки.

День по дню складалися строфи казки-легенди: про зворушливу допомогу Наталочки пораненому журавликові, про важкі поневіряння дівчини-невільниці в далекій турецькій стороні, про те, як вдячний журавлик вирятував малу українку з чужоземного ярма.

Так народився перший віршований твір молодого вчителя з Лубен – легенда-казка «Журавлі-журавлики». І відчувалося в цьому творі дещо від давньої випадкової зустрічі з хлопчиною-сиротою, від розказаних учням оповідок на уроках літератури, від свідків героїчного минулого улюбленої Лубенщини.

Минуле й сучасне оживало під пером молодого поета, переливалося в сумний сюжет героїчної казки-легенди.

Це було влітку 1956 року. Одного разу мені довелося затриматись в обідню перерву в редакції. Раптом прочинилися двері, і поріг переступив височенький, худорлявий чоловік. Світлі сірі очі благально дивилися на мене, мов хотіли сказати: «Я не винен, що прийшов невчасно»...

На мій стіл лягло декілька пошарпаних шкільних зшитків.

– Учитель з Лубен, – делікатно відрекомендувався гість.

Здавалося, наша зустріч на тому скінчиться: вірші, яких тисячами приходить до редакції, не викликали в мене захоплення. Я вдав, що не маю більше часу затримуватись. Однак, для ввічливості, перегорнув ще кілька сторінок і враз помітив:

Дівчинка Наталочка
У батьків жила.

Ніби льон – біленька,
як грибок – маленька,
ніжками тупу,
скаче по степу.

Перед очима постав образ. І рядок за рядком були прочитані «Журавлі-журавлики». Не все ще вдалося молодому поетові, але твір привернув цікавість редакції, про нього схвально відгукнувся Платон Воронько, який саме нагодився до видавництва. Відчувалося, що в дитячу літературу вступає новий письменник – з своїм оригінальним голосом, зі своєю темою.

Одне не з'ясувалося тоді: прізвище автора «Журавлів-журавликів». Вчитель не хотів, щоб про його літературну творчість довідалися земляки. Будуть, мовляв, кепкувати. І на обкладинці нової кольорової книжечки, яка вийшла наступного року першою у новоствореному тоді Дитвидаві, так і лишилося вигадане ім'я: Володимир Малик.

Під цим ім'ям, яке прибрав для своїх літературних вправ лубенський учитель, одна по одній почали з'являтися згодом героїчні казки-легенди з історії українського народу. Це були схвильовані поетичні розповіді про мужнього ватажка опришків Олексу Довбуша («Чарівний перстень», 1959), про безстрашного бунтівника Устима Кармалюка («Месник із лісу», 1962), про відважного хлопчину-партизана («Червона троянда», 1963), про силача Кожум'яку, захисника древнього Києва («Микита Кожум'яка», 1967), про воєводу Дмитра, який боронив рідну землю від незчисленних орд Батия (1972).

Глибоке ознайомлення з архівами, історичною літературою, постійні виїзди в місця діяльності своїх героїв – на Поділля, в Карпати, вивчення народних пісень, переказів – усе це давало багато цікавого матеріалу, відчутних вражень. І, заклопотаний щоденними шкільними турботами, вчитель допізна засиджувався за своїм домашнім столом, чаклуючи, мов той чарівник з його ж легенд, над долею своїх персонажів, над поворотами сюжету, над перебігом різних подій. Лише з часом земляки дізналися, що скромний, старанний учитель місцевої школи – Володимир Кирилович Сиченко і є той Володимир Малик, книжками якого зачитуються діти. Іншими очима подивилися на нього старі лубенчани: адже людина воскрешає героїчне минуле України, виховує у юного покоління любов до рідного краю, до рідного народу. Захоплюючись мужніми, благородними вчинками його героїв, читачі самі прагнуть виховувати в собі стійкість, сміливість, відвагу.

Розкривайте, дорогі друзі, цю збірку, вчитайтеся в пружний вірш, в легкі поетичні строфи, і перед вами з'являться, мов живі, і Микита Кожум'яка, і Устим Кармалюк, і Олекса Довбуш, і воєвода Дмитро. Разом з ними ви вболіватимете за рідну Батьківщину, разом з ними будете радіти і сумувати. Відважні сміливці ніколи не шкодували свого життя заради свободи рідного народу: тим-то вони й безсмертні в нашій уяві, в уяві поета. Адже народні герої не вмирають!..

Століття пролягають між часом дії героїв названих тут творів. Так само сотні літ розділяють нас із ними. Але ніколи не зітреться з пам'яті народу їхня благородна боротьба в ім'я свободи рідного краю, їхня мужність, доблесть, відвага. І ми вдячні доброму чарівникові з тихої Лубенщини, що своєю працею скоротив нам столітні відстані до незабутніх героїв далекого минулого рідної Батьківщини.

Богдан Чайковський

Не в химернім диво-царстві,
чужодальній стороні,
не в заморськім володарстві
чув казки я чарівні.
Я ходив по рідним краю –
по степах та по борах,
по Дніпру та по Дунаю,
по веселих хуторах.
Там я слухав, як, бувало,
кожне дерево шептало,
як дзвенів гірський ручай,
гомонів весняний гай,
як у місяці у травні
шелестять дніпровські плавні
та як скелі крем'яні
щось розказують мені.
Так по світу рік за роком
я чимало походив,
приглядався пильним оком
до чудес, до різних див.
Та казки ці не для дива, –
це історія правдива.
Як я чув та як зумів,
так і вам переповів.

Журавлі-журавлики

В тридев'ятім царстві,
у країні див,
серед гір похмурих
мудрий ворон жив.

Там ліси дрімучі,
там громи гримучі, –
б'ють із хмар у землю
блискавки сліпучі.

У долинах диких
день – мов темна ніч.
Там співають вивільги
і регоче сич.

Не дивує ворона
їхній сміх і спів,
бо на світі білому
триста літ прожив.

Він сидить на скелі,
поглядає вниз,
кострубатим мохом,
наче пень, обріс.

Я старого ворона
добре попросив –
він для діток наших
казку розповів.

В давнину глибоку,
як війна була,
дівчинка Наталочка
у батьків жила.

Ніби льон – біленька,
як грибок – маленька,
ніжками тупу,
скаче по степу.

Раз летів у вирій
журавлиний ключ –
впав на нього каменем
сокіл із-за туч.

Дівчинка Наталочка
бачила здаля,
як ударив сокіл
дзьобом журавля.

Журавель, мов грудка,
впав на землю прудко:
знать, його крило
зранене було.

Скрикнула Наталочка,
наче бджілка, мчить.
Зупинилась, дивиться –
журавель лежить.

Витягнув крило своє –
рани па крилі,
кров гаряча струменем
ллється по землі.

Простягає голову,
жалібно глядить –
ген, у небі синьому,
ключ його летить.

З друзями розстатися
жаль йому, мабуть,
бо в очах туманиться
слізна каламуть.

Журавлі курличуть –
за собою кличуть,
журавлі курлять –
в теплий край летять.

Дівчинка хустину
з голови зняла,
ніжно доторкнулася
ручками крила.

«Не сумуй, журавлику, –
підемо в село ,
там тобі я вигою
зранене крило».

Рани зав'язала,
кров затамувала,
ніжками тупу –
скаче по степу.

Привела додому,
їсти – пить дала,
все коло журавлика
бігає мала.

Кличе маму, татка,
кличе дідуся, –
мов ромашка, сонячно
світиться уся.

Гладить сіру шийку,
гладить довгий дзьоб.
У такого лікаря
й мертве ожило б!

З хутора всі діти
збіглись поглядіти –
що за дивний птах
в неї на руках?

Дівчинка годує
хлібом журавля,
вдвох із ним над річкою
кожен день гуля.

Скаче з ним по травці,
світла, як весна,
Павликом-журавликом
зве його вона.

А за ними діти
з багатьох осель:
ой, який цікавий
сірий журавель!

Журавель дитинку
смиче за косинку:
любить дітвору –
кру-кру!

Ось минає тиждень…
Зранене крило
в Павлика-журавлика
майже зажило.

Він уже стрибає,
крилами махає,
радісно у небо
дивиться безкрає.

Там, у синій млі,
линуть журавлі, –
в теплий вирій відлітають
з рідної землі…

Тільки б до весни
зиму перебуть,
а весною гомінкою –
у зворотну путь.

От одного разу
в лузі, біля круч,
сів спочити зморений
журавлиний ключ.

Павлик стрепенувся
і притьмом побіг –
журавлів як друзів
привітав своїх.

А вони курликали
та за крила смикали:
родича, мабуть,
кликали у путь.

Павлик засмутився,
дівчинку обняв,
тужно на прощання
крильми помахав.

Журавлі спочили,
кру! – і полетіли,
тільки пружні крила
дружно зашуміли.

А над журавлями –
небо, далина…
Дівчинка Наталочка
зосталась одна.

Ніби льон – біленька,
як грибок – маленька,
ніжками тупу,
скаче по степу.

Раптом – що це? Крики.
То іде орда.
Дівчинка Наталочка
дивиться – біда!

По степу, мов хмари,
турки і татари
горбляться в сідлі –
скачуть злі-презлі.

За плечима – луки,
при боках – шаблюки,
а вгорі над ними
в'ються хижі круки.

Люди до фортеці
утекли з села.
В полі залишилася
дівчинка мала.

Перекотиполем
по стерні летить,
ніжками маленькими
дрібно миготить.

А позаду – тупіт,
гострий дзвін шабель…
Де ти, сірий братику,
Павлик-журавель?

Чуєш?.. Під копитами
шелестить бур'ян,
в'ється над голівкою,
ніби вуж, аркан.

Впився в біле тіло,
як холодний ніж.
Бух! – упала дівчинка
на сухий спориш.

Дівчинка Наталочка,
бідна полоняночка,
ніжками тупу –
плаче у степу.

Вороги спіймали
біле пташеня,
прив'язали ременем
цупко до коня.

Дикими степами,
балками, ярами
гнали її вкупі
з іншими рабами.

Падають невільники,
кров сочиться з ніг,
та на спини важко
падає батіг…

Привели Наталочку
у чужі краї –
туркові-купцеві
продали її.

А купець Наталочку
на пташник послав –
доглядати пишних
павичів і пав.

Дівчинка-мурашка
стомлюється тяжко –
навіть уночі
сняться павичі.

У купця, крім неї,
сотні дві рабів –
в ланцюги закутих
дужих молодців.

Кожен ранок з льоху
із-за ґрат міцних
сам купець-господар
випускає їх.

Йдуть раби понуро,
чорні, наче ніч.
Одяг їхній драпам
обвисає з пліч.

Йдуть раби. З галери
носять вантажі.
Тільки очі світяться
гостро, як ножі.

Йдуть… А їм назустріч
дівчинка мала.
«Добрий день», – промовила,
ручку простягла.

Ніби льон – біленька,
як грибок – маленька,
кошик у руках,
сльози на очах.

«Ви погляньте – наша! –
стрій закам'янів. –
Звідки ж це ти, крихітко?
Із яких країв?

«Я з Поділля, дядю…
А відкіль же ви?»
«Земляки, маленька, –
з України ми …»

Пятий рік минає, –
немалий то час, –
як в бою кривавому
полонили нас.

В пута закували,
світ замурували,
волю відняли –
в рабство продали».

«Гей, ти що тут робиш?» –
раптом наглядач
заревів позаду,
як ведмідь-патлач.

Дівчинка, мов пташка,
пурхнула від них –
тільки п'яти блиснули
ноженят малих.

Раз вона підгледіла
у саду вночі,
де купець, лягаючи,
заховав ключі.

Дівчинка не дише –
жде, коли б скоріше
впала над землею
ніч якнайтемніша.

І в ту ніч похмуру
з в'язкою ключів
шуснула у темряву
визволять рабів.

Спить наглядач лютий,
міцно, мабуть, спить,
аж хропе, –
не чує,
як замок рипить.

Двері відчинилися –
і раби з-за ґрат,
радісні, схвильовані,
вийшли в темний сад.

Взяв один Наталочку,
на руках підняв
й, міцно пригорнувши,
тихо проказав:

«Ну, спасибі, доню, –
виручила нас!..
Друзі, всі за мною!
Гаятись не час!»

І поніс Наталочку
на руках міцних.
У яру кайдани
збили з рук і з ніг.

Зброєю їм стали
довгі ланцюги,
бо навколо ж – варта,
люті вороги!

Йдуть вони до моря…
Там в осінній млі
на воді гойдаються
темні кораблі.

Дівчинка припала
дяді до плеча, –
світиться зірками
радість у очах.

«Тихше, хлопці, тихше!» –
чується в пітьмі.
Йдуть раби до берега,
дужі і німі.

Каторга скінчилася,
ніби сон страшний…
Тільки б захопити
корабель швидкий!

Ось уже видніються
щогли корабля…
Та раптово окрик
пролунав здаля.

Гримнув постріл, другий,
чути тупіт ніг.
То наглядач з вартою
доганяє їх.

«Уперед!» – невільники
канули в пітьму.
Вже не наздогнати
втікачів йому!

Чом же спотикається
утікач один?
Опускає дівчинку
з рук на землю він.

Сам додолу хилиться –
падає в кущах.
В небо сумно дивиться,
як підбитий птах.

Куля в груди влучила,
з рани кров струмить…
А над ним заплакана
дівчинка сидить.

Тут примчав наглядач,
звіром заревів.
Знову подоляночка
в лапах ворогів!

Дівчинка Наталочка,
бідна полоняночка,
зв'язана сидить –
в далину глядить…

А раби помчали –
досягли причалу,
захопили з боєм
каторгу[1] чималу.

Швидко в море вивели
корабель прудкий,
підняли на щоглі
парус-вітровій.

Полетіли стрімко
у нічній імлі
до ясного берега
рідної землі.

1 Каторга (*тур.*) – галера, весловий корабель

Як почув господар,
що втекли раби,
він малу Наталочку
мало не забив.

І звелів наглядача
й дівчинку –
обох
закувати в пута
й кинути у льох.

В льосі тім Наталочка
зиму всю була.
Як же їй хотілося
сонця і тепла!

Дівчинка-билинка
стала мов пушинка, –
втік дитячий сміх
з вустоньків сумних.

Навесні господар
знов її послав
до своїх коханих
павичів і пав.

А вони, трикляті,
горді та пихаті,
ходять, надимаються,
мов пани пузаті.

Сумно, тужно дівчинці
серед пишних трав,
ходить понад берегом –
плаче у рукав.

Лагодить сорочечку,
латану, стару.
Раптом чує радісне
журавлине – кру!

Високо у небі
журавлі летять,
крилами-вітрилами
дружно лопотять.

Гомонять-курликають
весело вони,
бо на рідну землю
линуть з чужини.

Дівчинка-пушинка
вслід за ними мчить.
«Павлику-журавлику,
опустись на мить!»

Журавлі минають,
вдалині зникають.
Жоден із ключів
на той клич не сів.

Та й не дивно:
скільки проплива ключів!
Перший, другий, третій, –
п'ятий полетів...

Ось і ключ останній
в надвечірній час...
«Павлику-журавлику!» –
крикнула ще раз.

Птахи сірокрилі
лиш почули – сіли,
дівчинку Наталочку
колом обступили.

Глянула невільниця –
диво-дивина:
Павлика-журавлика
впізнає вона.

Журавля впізнала –
до крилець припала,
плачучи-ридаючи,
горе розказала.

«Не журись, Наталочко, –
Павлик відповів. –
Через два дні будеш
у своїх батьків!»

Пильно на всі боки
подивився птах –
ген рибальська сітка
сохне на кілках.

Птахи зрозуміли –
сітку розпустили,
на широкім березі
миттю розстелили.

Дівчинка у сітку
сіла, мов грибок.
«Нумо в путь!» – курликнув
Павлик-ватажок.

Журавлі знялися,
як бійці в строю,
бережно тримаючи
знахідку свою.

А в цей час із дому
вискочив купець,
глянув – і від люті
посинів, як мрець.

«Гей, погані птахи, –
закричав невлад, –
дівчинку-невільницю
поверніть назад!»

Журавлі сміються:
« Кру-курли-курли!»
Через синє море
линуть, як орли.

І мала Наталочка
з ними, мов сестра, –
на свою вітчизну,
до свого двора…

День і два летіли,
крила натомили,
а на третій рано
біля річки сіли.

Опустили сітку
на м'яку траву.
Дівчинці не віриться –
сон чи наяву?

І село, і річка,
і знайомий луг –
і шовкові трави
стеляться навкруг.

А назустріч – мама,
а назустріч – тато…
В дівчинки Наталочки
радості багато.

З Павликом-журавликом
грається вона –
пташка-щебетушка,
квітка весняна.

Рідне сонце тепло
сяє з вишини.
Житом кучерявляться
запашні лани.

Діти ластів'ятами
в'ються тут і там:
принесли із хутора
хліба журавлям.

Журавлі поїли –
кру! – і полетіли,
лиш невтомні крила
дружно зашуміли.

Кинулась Наталочка,
руки простягла.
По щоці скотилася
слізонька мала.

«Ви ж куди прямуєте,
у які краї,
журавлі-журавлики,
братики мої?»

Ключ піднявся вгору,
вдалину летить…
Дівчинка Наталочка
по траві біжить.

Ніби льон – біленька,
мов грибок – маленька,
ніжками тупу,
скаче по степу…

1957

Чарівний перстень

Над гірською рікою,
на краю верховини,
видно дикі й похмурі
стародавні руїни.

Грізні стіни камінні,
чорні вікна-бійниці…
Хто ж про ваші прадавні
розповість таємниці?

Озирнулися діти –
бачать діда старого,
що із кошиком ягід
вийшов з лісу густого.

«Діду, діду! – гукнули. –
Йдіть сюди на хвилину!
Розкажіть нам, дідусю,
про ту чорну руїну!..»

Дід на камінь сідає,
обіпершись рукою…
«Я охоче спочину
з вами тут, над рікою…

Про бувальщину давню
розкажу я вам, діти, –
тільки – цур! – доведеться
вам довгенько сидіти…

Розповім так, як чув я
хлопчаком-малолітком
від дідуся свойого,
що подій тих був свідком».

Ꮚ · Ꮚ

У Карпатах зелених,
на високій ялині,
воркувала голубка
у німій самотині.

Мирно чистила дзьобом
сизе пір’ячко крилець…
Коли гляне – за нею
знизу стежить мисливець.

То вродливий легіник
у кептарику ходить,
на голубку біленьку
кріс-рушницю наводить.

Прямо в серце пташине,
підкрадаючись, цілить, –
хоче пташку-голубку
на обід собі встрілить.

«Ой ти, Довбуше славний, –
через віття зелене
каже пташка по-людськи, –
не стріляй ти у мене!

Не вбивай мене, друже,
не нанось мені рану,
а за це я для тебе
у пригодоньці стану!»

Здивувався мисливець,
опускає рушницю…
Що за чудо?.. Він зроду
не стрічав таку птицю!

І по-людськи говорить,
і, як звать його, знає!..
І здивований Довбуш
руки вниз опускає.

«Ой ти, пташко предивна,
не завдам тобі болю, –
на всі сторони світу
відпускаю на волю!»

Пташка спурхнула з гілки
та й полинула в гори –
на ліси на зелені,
на широкі простори.

Чом же ти зажурився,
наш мисливцю-юначе?
– Ет, і знову лишився
без обіду, одначе!..

І пішов собі Довбуш
по стежині звіриній…
Оточив з усіх боків
його ліс темно-синій.

А над лісом нависли
чорні скелі, мов тучі, –
з них із ревом спадають
водопади кипучі.

На широкій поляні,
під горою крутою,
Довбуш раптом побачив
дідуся з бородою.

На траві на зеленій
перед ним – скатертина,
а на ній – добра їжа,
в кухлях – пиво і вина.

«Будь здоровий, юначе! –
той дідусь привітався. –
Ти, мабуть, у мандрівці
добре проголодався?

То сідай, будь ласкавий, –
є що їсти і пити!..»
Довбуш глянув – і вдруге
не примусив просити.

Знявши креса із себе,
миттю сів до обіду.
«Чом же ви біля мене
не сідаєте, діду?»

«Їж собі на здоров'я
все, що є, без останку, –
потім візьмеш в дарунок
скатерть цю, самобранку.

Та ще перстень коштовний
дай на палець надіну, –
це за білу голубку,
що не вбив її, сину!..»

І дідусь із кишені
срібний перстень виймає
і на Довбушів палець
його сам надіває.

«Незвичайний це перстень!
Чарівний він, мій сину!
Той, хто ним володіє,
має мужність левину.

А крім того, цей перстень
другу силу ще має:
ворогів потаємних
він твоїх розпізнає.

Лиш дай руку із перснем –
хай людина потисне,
і, якщо вона – ворог,
перстень променем блисне.

Найчудесніша ж третя
в ньому сила таїться,–
як вогню, цього персня
смерть кощава боїться.

Він одводить хворобу,
у бою захищає...
Коли ж смерть одоліє, –
до життя повертає».

«От спасибі, дідусю, –
мовив Довбуш тихенько. –
Та скажи, що за пташка –
та голубка біленька?»

Дід постояв, подумав
та й заграв на сопілку.
Аж тут біла голубка
опустилась на гілку.

Довбуш глянув – ой леле! –
не голубка то біла,
а з зеленого лісу
вийшла дівчина мила.

«Хто ти, дівчино, й звідки»
«Я – Марічка з Підгір'я...
Будеш в нашому краї –
завітай на подвір'я!

Не дивуйся, що знаю,
хто ти, звідки, як звати, –
цілу весну про тебе
гомоніли Карпати.

Цілу весну палаци
панські в селах горіли,
а пани-кровопивці
від страху присмирніли.

Гарна слава опришків
продзвеніла по краю, –
ось я звідки про тебе,
славний Довбуше, знаю!

Ось чому я дідуся
попросила свойого,
щоб тобі він на щастя
персня дав чарівного».

І замовкла Марічка, –
тільки очі сіяли
та на пальцях дівочих
срібні персні блищали…

Леґінь став – задивився
і не бачив, що збоку
суне лютий пан Бучек
на поляну широку.

Крикнув пан на гайдуків:
«Гей, гайдуки, біжіте, –
хлопа того піймайте
та на кіл посаділе!

То кріпак мій, що взимку
втік у ліс для розбою, –
там, опришків зібравши,
все полює за мною.

Гей, ти, хлопе ледачий,
що утік з мого двору,
аж тепер ти попався!..
Ну ж, задам тобі хльору!»

Мов хорти довгоногі,
так помчали гайдуки, –
оточили опришка
і схопили за руки.

Йде пан Бучек веселий,
мало що не співає, –
підійшов – на опришка
замахнувся нагаєм.

Але що це?.. То Довбуш
так розвів дужі руки,
що гайдуки на землю
полетіли, мов круки.

Із-за пояса миттю
топірець він виймає
і на пана свойого,
мов орел, нападає.

Вдарив міцно – і вибив
з рук у пана шаблюку…
Та на Довбуша знову
нападають гайдуки.

Він один, а їх – дев’ять, –
йдуть на нього стіною…
Вже шаблі їхні хижі
в’ються над головою.

Впав один, упав другий,
клонить третій коліна…
Та позаду – провалля,
глибочезна долина.

«Гей, що буде, те й буде! –
крикнув Довбуш щосили.
Та не дамся панам я,
щоб на кіл посадили!

Ось тримай, пане Бучек!...»
Й кинув топір у пана, –
в того враз на обличчі
скров'янилася рана.

А сам кинувся з кручі
прямо вниз головою...
Зупинились гайдуки
над проваллям юрбою.

«Пропадай, волоцюго!» –
крикнув люто пан Бучек
і, на дерево спершись,
плюнув кров'ю із кручі.

Підхопили гайдуки
свого пана під руки,
заховали у піхви
гостролезі шаблюки.

«Зачекайте, – пан каже, –
тут стояла красуня!..»
Подивились гайдуки –
аж то дід та бабуня.

Закричав на них старший
лихослов і гульвіса:
«Розвелося вас, клятих!
Гетьте, хлопи, до біса!»

Почовпли баба з дідом,
Щось буркочучи глухо.
А той старший схилився –
шепче пану на вухо:

«Не журіться, мосьпане,
не впадайте в зневір'я:
я ту дівчину знаю –
то Марічка з Підгір'я!»

Подивились гайдуки –
на траві скатертина,
а на ній – різна їжа,
в кухлях – пиво і вина...

Миттю сіли за їжу,
за вино та за пиво...
Аж тут раптом стряслося
несподіване диво.

Прилетіла голубка,
опустилась хутенько,
ухопила ту скатерть
в свої лапки міцненько.

Та й полинула з нею
у міжгір'я, на буки...
Ніби вражені громом,
оніміли гайдуки.

Оповідач замисливсь
і замовк на цім слові.
Стрепенулись навколо
дітки русоголові.

«Ну ж, дідусю, а далі?
Що ж із Довбушем сталось?»
«Розповім, голуб'ята,
щоб вам солодко спалось.

Тільки ж майте терпіння, –
дайте люльку набити,
бо не скоро цю казку
доведеться скінчити…»

Довбуш кинувся в прірву
із обриву крутого, –
від швидкого падіння
дух забило у нього.

Але смерті страшної
зовсім він не боявся, –
лиш, загибель відчувши,
з білим світом прощався.

«Прощавайте, Карпати
із лісами густими!..»
Раптом перстень на пальці
блиснув перед очима.

«Ех ти, персню коштовний,
що дав дід в нагороду…»
Та не встиг і подумать,
як шубовснув у воду.

Треба знати вам, діти,
що під скелею тою
було озеро гарне
з голубою водою.

Довбуш виринув хутко,
виліз, мокрий, на скелю, –
намостив у печері
собі з хвої постелю.

Ледве встиг просушити
мокрий одяг на сонці,
як приходять до нього
три якісь незнайомці.

«Хто ви, люди, і звідки?»
«Втікачі ми з Поділля, –
нам несила терпіти
люте панське свавілля.

Десь у горах, ми чули,
Довбуш хлопців збирає
і, мов сокіл, із ними
на панів нападає.

Ми й простуєм до нього,
хоч не бачили в вічі…
Може, знаєш ти, де він,
то скажи, чоловіче!»

«Добре, друзі, сідайте, –
знаю Довбуша, знаю:
сам до нього простую
з придністрянського краю!»

Й руку першому праву
подає для вітання,
потім другому, – з персня
йде холодне сіяння.

А як третій дав руку,
мов цупку бараболю,
палець Довбушу стисло
так, що скрикнув од болю.

І проміння криваве
з персня бризнуло зразу…
Ось він, ворог підступний,
що змією підлазить!

«Гей, лихий чоловіче, –
крикнув Довбуш до нього, –
хто послав тебе в гори?
Проти кого й для чого?»

І підняв незнайомця,
мов хлоп'я, над собою.
«Признавайся, бо вп'єшся
не вином, а водою!»

Заволав незнайомець:
«Ой, рятуйте – вмираю!
Не вбивай, пане Довбуш, –
розкажу все, що знаю!»

Опустив його Довбуш
і на землю поставив.
«Ну, то хто ж тебе в гори
проти мене направив?»

«Мене звати Чувилом…
Хоч я й хлопом назвався,
та насправді гайдук я, –
в дранку ж лиш перебрався.

А направив пан Бучек,
і за це він придане
моїм донькам коханим
обіцяв непогане.

Обіцяв добрі гроші,
щоб тебе лиш убив я…
Ото я й спокусився
на своє безголів'я…

Та клянуся – служити
більше пану не буду,
а як зраджу, то вбийте,
як собаку, без суду!

Лиш пустіте живого
до діток та дружини!..»
І Чувило, тремтячи,
опустивсь на коліна.

Глянув Довбуш на нього.
«Добре,– каже,– прощаю…
Йди собі… Але вдруге –
з-під землі відкопаю!

І тоді вже ні діти,
ні мольба не поможе…
А тепер – забирайся
з Верховини, небоже!»

Косоокий Чувило
уклонився – й потому,
вовчу шапку нап'явши,
зник у лісі густому.

«Гей, брати, – каже Довбуш, –
завітайте в печеру,
а я миттю у лісі
роздобуду вечерю».

Та не встиг він у лісі
дичину відшукати,
як зненацька зелені
розступилися шати.

По вузенькій стежині
йде із лісу Марічка, –
у шовковім волоссі
голуба в'ється стрічка.

Сині очі сміються,
мов зірки променисті,
та сіяють коралі
в дорогому намисті.

У руках її – скатерть,
що лишилась на скелі,
на плечах на дівочих –
дві голубки веселі.

Простяга вона скатерть
прямо легеню в руку.
«Не згуби, бо ця згуба
нам віщує розлуку...»

Довбуш став як убитий,
зору з неї не зводить, –
а вона повернулась
і тихенько відходить.

«Зачекай же, Марічко, –
маю слово сказати...»
«Скажеш потім... Ти ж знаєш,
де голубку шукати!»

Три голубки знялися
та й полинули вгору –
на високі Карпати,
в далину неозору...

Довбуш довго дивився,
поки зникли в тумані, –
потім скатерть розкинув
на широкій поляні.

Знявши з береста кору
і зробивши трембіту,
затрубив він у неї
на всі сторони світу.

Після першого разу
затремтіли Карпати,
після другого –
пісня залунала крилата.

Після третього – з лісу,
ніби лебеді з плеса,
вийшли хлопці-опришки
при шаблях і при кресах.

Втікачі із печери
також вийшли до нього.
І сказав тоді Довбуш
урочисто і строго:

«Ви втекли у Карпати,
щоб тут разом із нами
за життя, за свободу
битись твердо з панами!

Мої друзі-опришки
вас готові прийняти,
та ви мусите мужність
нам свою показати.

Бо людей полохливих,
що в бою, в обороні
підведуть товариство,
нам не треба в загоні!»

«Ми готові на іспит!» –
втікачі відказали.
І їх зразу опришки
до дерев прив'язали.

Витяг Довбуш пістолі,
понад голови стрілив –
в пера на капелюхах
лебедині поцілив.

Втікачі не здригнули,
не моргнули й очима,
хоча холодом зимнім
обдало за плечима.

Потім їх відв'язали, –
на колоду поклали
так, щоб голови їхні
лиш чубн розділяли.

Знов над ними став Довбуш –
топірець піднімає,
у проміжок вузенький
між чубами цілює.

Свиснув топір блискучий,
дзвінко дзвякнув – і в дуба
по обух увігнався
біля самого чуба.

«Годі, Довбуше, годі! –
загукали опришки. –
Ми вже їхню сміливість
перевірили з лишком!»

«Гарні хлопці! – промовив
Довбуш голосом щирим. –
Але ще раз – утретє –
у бою перевірим!»

І він радо у книжку
записав загонову
Андріана Горицвіта
і Микиту Підкову.

«А тепер – за вечерю! –
просить Довбуш гостинно. –
Нагодуй нас гарненько,
чарівна скатертино!»

Посідали опришки
за вечерю багату…
Опустилося сонце
за високі Карпати.

Прохолода вечірня
повіва з Верховини
на широкі міжгір'я,
на глибокі долини…

А тим часом по горах,
по лісах непрохідних
утікає Чувило
до діток своїх рідних.

Іде ніч, іде другу,
а на третю, під ранок,
він прийшов… Не додому,
а до Бучека в замок.

У високі покої
боязливо вступає, –
вовчу шапку-вушанку
перед паном знімає.

На обличчі у пана –
перев'язка багряна, –
знать, широка й глибока
там ховається рана.

«Ну, – підвівся пан Бучек,
сів на ліжку – ледь дише, –
що привіз мені втішне
мій слуга найвірніший?»

Мов побитий собака,
так зігнувся Чувило, –
зразу видно: запродав
пану душу і тіло.

«Видить бог, що я ласку
панську хтів заслужити,
але Довбуша, пане,
не зумів я убити!..

Довбуш той – ясновидець,
бо лиш глянув на мене,
так і скочив на груди,
як щеня те скажене!

Я ударив злодюгу
і наніс йому рану, –
та таку, що із ліжка,
мабуть, довго не встане!..

Але сотня опришків
прилетіла завзятих,
і покірний слуга ваш
мусив геть утікати…»

«Гей, бреши, та знай міру! –
крикнув Бучек похмуро. –
Сам я Довбуша бачив
здоровісіньким, шкуро!

Знай, обманщику, – сам я
оцією рукою
того хлопа із скелі
пхнув униз головою!

А тебе за брехню цю
накажу я узяти –
в підземеллі глибокім
до стіни прикувати!..»

Похилився Чувило
та й упав на коліна:
«Сам я знаю – велика
моя, пане, провина!

Та невже ж заслужив я
кару ту найлютішу?
Я ж ваш раб безсловесний,
я ж слуга найвірніший!..»

«Добре! – згодився пан Бучек
і сказав на прощання: –
Щоб спокутав провину,
дам тобі два завдання!

Перше – у Печеніжин
ти помчиш завтра вранці,
схопиш там усе кодло
Довбушів-голодранців!

Бачиш – рана!.. Це Довбуш
слід по смерті залишив...
Я ж за це його роду
відомщу найлютіше!

Потім друге – в Підгір'ї,
край села, біля річки,
живе дівчина гарна –
по найменню Марічка.

Її також захопиш –
чи страхом, чи обманом...
Аж тоді ти, Чувило,
будеш прощений паном!»

Встав Чувило з підлоги –
й свому пану за щирість
чмокнув руку пухкеньку:
«Все зроблю, ваша милість!..»

Минув день... А на другий,
коли ледь звечоріло,
на коні вороному
скаче в замок Чувило.

Позад нього – гайдуків
півдесятка добірних:
вони тягнуть сім'ю всю
Довбушів непокірних.

Всіх схопили гайдуки,
кого дома застали, –
прив'язали до коней
і до пана погнали.

Привели на подвір'я
батька, матір стареньку,
наймолодшого брата
і сестричку маленьку.

Вийшов з дому пан Бучек –
вдарив батька у груди.
«Зачекай, старий хлопе,
ще й не те тобі буде!

Хай лиш стану здоровим –
сам я вас замордую:
в підземеллі глибокім
всіх живцем замурую!

Я помщуся над вами
за розбійника-сина!
Виб'ю дух бунтівливий
з голови селянина!..

Киньте їх в підземелля,
у найглибшу темницю!..»
Узяли їх гайдуки –
повели в кам'яницю.

А пан Бучек ласкаво
до Чувила говорить:
«Відпочинь, вірний слуго,
і скачи завтра в гори!

Проберись тишком-нишком,
темну вибравши нічку, –
привези із Підгір'я
ту красуню Марічку!..»

Темна нічка упала
на високі Карпати, –
ані місяця в небі,
ані зір не видати.

Ніби злодій, Чувило
тихо йде над рікою
до тієї хатини,
що стоїть під горою.

У віконце постукав...
З хати чується: «Хто тут?»
«Відчиніть, люди добрі,
і простіть за турботу!

Я – купець подорожній!
Мені б ніч переспати!
Відчиніте, будь ласка,
і впустіте до хати!..»

Брязнув засув – і двері
відчинилися з скрипом,
дід столітній, зігнувшись,
вийшов із смолоскипом.

«Ну, заходьте... Не спати ж
ніч таку на дорозі...»
Та не встиг доказати,
як упав на порозі.

То Чувило пістолем
вдарив діда у скроню –
і мерщій смолоскипа
згріб у чорну долоню.

З ним злодюга вступає
боязливо у хату
і тихенько заходить
до Марічки в кімнату.

Там на білій постелі
мирно спала Марічка, –
на столі блищав перстень,
мов зоря невеличка.

Аж підскочив Чувило –
буде жінці гостинець!
Ухопив того персня –
і надів на мізинець.

Але що це?.. Злодюга
похолов з переляку,
ніби змія побачив
чи скажену собаку.

Тільки ж як не злякатись,
як зненацька в Чувила
хижий дзьоб появився
і шулічині крила!..

Став – як справжній шуліка, –
пазурастпй, дзьобатий,
чорні крила широкі
розгорнув на півхати.

Зрозумів тут Чувило,
що то в персні причина:
скинув персня – і спала
з нього дивна личина.

Заховавши той перстень
у кишеню глибоку,
він ступив обережно
до Марічки півкроку.

Ухопив її сонну,
замотав у кирею
і, на плечі узявши,
вийшов з хати із нею.

Біля річки він скочив
на коня вороного,
міцно персня насунув
на мізинця кривого.

І, шулікою ставши,
поводи попускає, –
свою здобич безцінну
добре в кігтях тримає.

Кінь злякавсь – і стрілою
полетів без упину
через бистрі потоки,
через гори й долини...

Опинилась Марічка
в незнайомій кімнаті:
всюди килими пишні
та убрання багаті.

На столах – панська їжа
найсмачніша стояла,
і вода, як дзвіночок,
у фонтані дзюрчала.

У шкатулці – намисто,
і сережки, й дукати...
Та чому ж це на вікнах
міцно ковані грати?..

Зажурилась Марічка,
тяжко стало сирітці, –
ніби пташка сумує
в позолоченій клітці.

Десь опівдні заходить
до кімнати пан Бучек:
він букет для Марічки
вносить квітів пахучих.

На столі перед нею
той букет мовчки ставить,
та Марічка на нього
і не глянула навіть.

Пан говорить до неї,
просить слово сказати, –
пишне вбрання дарує,
і сережки, й дукати.

Та вона відвернулась
від дарунків багатих,
і пан Бучек в досаді
вийшов геть із кімнати.

А надвечір натомість
панська ключниця входить,
до сумної Марічки
дивну мову заводить.

«Ти все тужиш, дитино,
ніби пташка в неволі…
Не сумуй, не вбивайся, –
покорись своїй долі!..

Подивися на мене:
і мене молодою
пан старий запримітив
і забрав до покою.

Я поплакала трохи,
в самоті пожурилась,
але з горем дівочим
врешті-решт примирилась.

І не каюсь: жила я,
як малина в медочку…
Все на світі від бога –
покорись йому, дочко!»

Щось хотіла бабуся
ще сказать на додачу, –
раптом крики по замку
пролунали дитячі.

«Що це? Хто це?» – питає
у бабусі Марічка.
«Це катують Надійку,
Довбушеву сестричку…

Всю сім'ю Довбушеву
слуги панські піймали
і до пана у замок
на розправу пригнали.

В кам'яницю глибоку
посадили за грати –
за опришка Олексу,
за найстаршого брата…»

Стрепенулась Марічка,
мов берізка зелена:
«Йди, бабусю, до пана, –
хай-но прийде до мене!

Та скажи, що Марічка
очі виплаче слізьми,
як пан Бучек Надійку
з підземелля не візьме…

Нехай візьме і зразу ж
приведе до кімнати, –
те дитя мене буде
в самоті розважати!..»

Здивувався пан Бучек,
як старенька сказала,
що Марічка Надійку
у служниці прохала.

Але мовчки спустився
в підземелля холодне,
де маленьку Надійку
катували сьогодні.

Там схопив її руку
у свою, волохату,
і подався по сходах
до Марічки в кімнату…

Через два дні Надійка
вже була здоровенька, –
щебетала-співала,
як синичка маленька.

Оченята, як вишні,
до Марічки всміхались,
але часто сльозами
мимохіть наповнялись.

«Не журися, Надійко, –
їй сказала Марічка. –
Хочеш – завтра на волю
полетиш, ніби птичка!..

Ти – маленька, худенька
і пролізеш крізь грати…
А як будеш на волі –
то біжи у Карпати!

Пастухів розпитаєш,
як знайти Чорногору,
а там знайдеш опришків
серед темного бору.

Сповісти свого брата –
хай опришків збирає,
на цей замок проклятий,
мов орел, нападає!!.»

«Добре, згодна, Марічко!
Тільки б ночі діждати, –
я до брата Олекси
полечу у Карпати!»

Ніч настала буремна,
десь гримить громовиця…
Все заснуло у замку, –
лиш дівчатам не спиться.

Все готове для втечі:
і вірьовка з хустини,
і в дорогу Надійці
ковбаса й півхлібини.

В темноті непроглядній
прошептала Марічка:
«Ну, пора!.. Будь щаслива,
моя люба сестричко!»

Через грати пролізши,
із вузького карнизу
опустилась Надійка
по вірьовці донизу.

Озирнулась навколо,
Швидко скинула лямку
І прудким сарненятком
Геть помчала від замку.

То не олені бистрі,
то не соколи смілі,
то опришки із лісу,
як орли, полетіли.

А попереду Довбуш
до коня припадає –
у руці загорілій
гнівно топір стискає.

На світанку у гаї
зупинились опришки –
панський замок високий
роздивляються нишком.

Грізні стіни камінні,
в стінах – вікна-бійниці,
а на вежах високих –
і гармати, й рушниці!..

«Ой, не взяти нам замку!» –
шепче хтось за плечима.
Стрепенувся тут Довбуш,
грізно блиснув очима.

«Хто сказав, що не взяти?..
Та нема в світі сили,
щоб опришків хоробрих
у бою зупинила!..

Гей, охочі, до мене!..
Хто з вас подвиг учинить –
в панський замок проникне
і ворота відчинить?»

Сто опришків ступило
наперед, як лавина, –
на обличчях відвага
засвітилась орлина.

А найпершими стали,
не промовивши й слова,
юнаки два – Горицвіт
і Микита Підкова.

Довбуш глянув на хлопців,
на вбрання їхнє дране
і сказав: «Ось хто сміло
проти ворога стане!..

Гей, мисливці, у лісі
вбийте оленя з лука, –
буде гарна принада
ненаситним гайдукам!..»

От із лісу густого
вийшов олень рогатий,
вздрів мисливців – злякався
і метнувся тікати.

Та не встиг повернутись,
як стріла просвистіла –
мов оса-кусавиця,
уп'ялась йому в тіло.

Того оленя взявши,
йдуть до замку сміливці,
підійшли – загукали,
ніби справді мисливці.

Вартові із віконця
їм сердито: «А хто там?»
«З дичиною на кухню!
Відчиняйте ворота!..»

Вартовий відчиняє,
двох мисливців пускає…
Раптом постріл і другий
з підвориття лунає…

Сполошились гайдуки –
мчать опришкам навпроти,
та Підкова вже навстіж
відчиняє ворота.

А Горицвіт хоробрий
в підворітті вузькому
так періщить гайдуків,
ніби ціпом солому.

Ех, протриматись тільки б,
поки Довбуш доскаче, –
він розвіє у порох
панське кодло ледаче!..

Озирнувся Горицвіт:
близько-близько опришки, –
із зеленого лісу
мчаться без передишки!

Але двадцять гайдуків
насідають на нього…
«Де ти, брате Підково?..
Поспішай на підмогу!»

«Йду! – гукає Підкова. –
Гей, пани й паненята,
годі кров нашу пити, –
забирайтесь до ката!»

Й двоє друзів на варту
так напали завзято,
що поклали відразу
ворогів із десяток.

Та на поміч гайдукам
челядь суне дворова, –
впав хоробрий Горицвіт,
а за ним і Підкова…

❧ · ❧

У цю мить налітає
сотня Довбуша вірна, –
покотилась додолу
панська варта надвірна.

Хто куди, – по подвір'ї
утікають гайдуки,
погубили пістолі,
гострі списи й шаблюки..

«Зупиніться!» – із вежі
їх пан Бучек благає,
та ніхто на благання
на його не зважає.

Глянув Довбуш на вежу –
і аж скрикнув од дива:
поряд з паном Марічка
там стояла вродлива.

Русокоса, змарніла,
вся у білому вбранні, –
похилила голівку
у тривожнім чеканні.

Довбуш кинувсь у двері
і не бачив, що з двору
вскочив слідом Чувило –
теж подерся нагору…

З підземелля опришки
в'язнів хутко звільнили,
брату Довбуша – Йвану
шаблю й кріс наділили.

А тим часом Марічку
пан підняв над собою
і гукнув: «Гей, опришки,
не женіться за мною!

Геть із замку мойого,
ви, мерзенні створіння,
бо цю дівчину хлопську
кину вниз на каміння!»

Зупинились опришки, –
з пана зору не зводять
і помалу від вежі
від страшної відходять.

Що робити – не знають!..
Де шукать порятунку?..
Аж тут Довбушів голос
пролунав згори лунко.

«Зупинись, пане Бучек!
Приготуйся до бою!
Наші давні рахунки
ми зведемо з тобою!»

Відсахнувся пан Бучек,
остовпів на хвилину…
«Де ти, Довбуше, взявся?
Хіба ж ти не загинув?..»

Опустивши Марічку,
Бучек шаблю виймає
і на Довбуша люто,
ніби рись, нападає…

Заіскрилася зброя, –
смертю пахне на вежі…
Підвелася Марічка –
за двобоєм тим стежить.

Довбуш пана долає,
вже загнав аж до краю –
і в рішучу хвилину
міцно в груди вдаряє…

Але він не помітив,
що з-за рогу крутого
вийшов зрадник Чувило
і цілює у нього.

Гримнув постріл підступний
прямо Довбушу в спину…
Та метнулась Марічка
в ту смертельну хвилину.

Підняла білі руки
насупроти пістоля –
і, як чайка підбита,
мертва впала додолу…

Довбуш глянув – і в нього
з жаху серце холоне:
розлилось круг Марічки
крові коло червоне…

Позад неї – Чувило
хижі вищірив ікла,
та зла усмішка зразу
із лиця його зникла.

Він поспішно з кишені
срібний перстень виймає,
на мізинець насунув
і – Чувила немає…

Придивляється Довбуш –
де ж подівся Чувило?
Замість нього – шуліка
розпростер чорні крила.

Він змахнув ними важко –
в небо злинув безкрає…
Догадався тут Довбуш:
то ж убивця тікає!..

«Смерть тобі, розпроклятий,
за провину велику!»
І з пістоля стріляє
Довбуш влучно в шуліку.

Полетіло в повітрі
кров'ю зрошене пір'я, –
і шуліка, мов камінь,
впав на панське подвір'я…

Довбуш глянув із вежі
на шулічине тіло, –
аж то вже не шуліка,
а мерзенний Чувило.

В нього з пальця брудного
срібний перстень сповзає –
камінцем-самоцвітом
проти сонця сіяє…

❧ · ❧

І згадав тоді Довбуш
про рятунок надійний, –
і знімає із пальця
перстень свій чародійний.

Прикладає Марічці
до кривавої рани
і з тремтінням чекає –
чи то ж дівчина встане?..

Рана миттю закрилась,
довгі вії здригнулись –
і Марічка, зітхнувши,
встала, ніби проснулась.

Швидко радісний Довбуш
з вежі дівчину зводить
і до мертвих опришків
в підворітті підходить.

Лиш торкнувся їх перснем –
підхопилися, встали
і Горицвіт хоробрий,
і Підкова бувалий…

«Друзі, – Довбуш промовив, –
не загине той зроду,
хто життя не шкодує
за народну свободу!

Хто на бій виступає
проти панського гніту
буде славен той всюди
по широкому світу!

Гей, опришки завзяті,
підпаліть – нехай згине
оцей замок проклятий,
це гніздо яструбине!»

Рідних взявши й Марічку,
в бричку Довбуш сідає –
на дорогу широку
з замку він виїжджає…

Їдуть понад бурхливим
Черемошем рікою, –
а над ними й за ними
лине пісня луною.

«Гей, на зеленій полонині
там Довбуш гуляє, –
на високу Чорногору
опришків збирає…

Гей, хто не хоче коритися
панському свавіллю,
то збирайтесь у Карпати
до мене в неділю!

Гей, сто опришків непокірних
зібралось до нього, –
та й напали у неділю
на пана лихого.

Гей, увірвались до покою –
тупнули ногою:
– Годі, пане, втішатися
кривдою людською!..»

Їдуть славні опришки, –
пісня гори стрясає…
Панський замок за ними,
ніби свічка, палає…

Дід замовк… Всі дивились
на далекі руїни, –
вони хмуро стояли
на горбі, край долини.

Грізні стіни камінні,
чорні вікна-бійниці, –
в них, здавалося, мріють
і гармати, й рушниці…

Але тихо у замку,
панські стяги не мають, –
лиш хмарки у блакиті
понад ним пролітають…

– Хай стоїть собі вічно,
у годину й негоду,
і нагадує людям
про борців за свободу!

Що за скривджених, бідних
піднімали свій голос,
в давнину –чи недавно –
за свободу боролись!

Що життя віддавали,
йшли на бій до загину,
щоб пани не вернулись
в нашу вільну країну!..

1959

Світлій пам'яті дорогої матері присвячую

Месник із лісу

У темних міжгір'ях,
де Буг клекотить,
там праліс гіллями
під вітром шумить.

У пралісі тому
є круча одна –
на ціле Поділля
відома вона.

Бо дуб велетенський
на кручі росте –
до сонця гілля
простягає густе.

Минають століття –
бринить його віття,
не гнуть його бурі,
не б'є лихоліття.

Незламний, могутній,
він гордо стоїть,
по-своєму з вітром
про щось гомонить…

Я слово по слову
вивчав його мову,
на кручу приходячи
знову і знову.

Вслухався у шепіт,
у сонячний спів,
аж поки бувальщину
дуб розповів…

Із міста Брацлава
іде ледь жива
з хлоп'ям-семилітком
солдатка-вдова.

Засмучені очі,
одежа в пилу…
Веде вона сина
за ручку малу.

Ще й в'язанку хмизу
взяла на плече:
ось прийдуть додому –
млинців напече…

Із Чорного лісу
виходять на луг,
де грається хвилями
спінений Буг.

Не спали, не їли –
додому летіли.
Та, зовсім підбившись,
спочити присіли…

Аж тут батожище
за спинами – хльось!
Незчулися, бідні,
де й лихо взялось!

Схопилась вдовиця –
сердешна, тремтить.
Синок біля неї,
мов пальчик, стоїть.

Ой горе!.. Лісничий
бреде як маняк, –
вид кров'ю налився,
червоний мов рак.

«Так ось хто унадивсь
до панських дровець
та й носить із лісу
в село навпростець!»

І вдарив по плечах
обох батогом.
Хлоп'я, мов підкошене,
впало снопом.

А він же, триклятий,
лежачого б'є,
на ноги піднятись
йому не дає…

Та раптом – де взявся? –
стрункий молодик!
І так стусонув він
лісничого в бік,

що той, мов колода,
на землю упав.
Та, стогнучи, звівся –
і геть почвалав…

Вдовиця підводить
на ноги хлоп'я.
«Не плач, мій Стефанику,
крівце моя!

Вклонися низенько
цьому юнаку:
він визволив нас
у хвилину тяжку!»

Але незнайомець
мовляє на те:
«Скажіть краще – хто ви
і звідки йдете?

За віщо лісничий
побив вас отак?»
Й голівку дитячу
погладив юнак.

«Ой, довга це казка, –
вдова промовля, –
гірка, ніби рута,
важка, мов земля!..

До тата ходили
у місто Брацлав, –
в солдатському шпиталі
він там помирав.

Ми так поспішали,
та ба – не застали:
для нього солдати
вже яму копали…

А все через пана –
бодай би пропав!
То ж пан Пастернак
його в військо завдав!

А там офіцеру
татусь не вгодив –
його офіцер той
до смерті прибив…»

Зітхнув незнайомець:
«Прокляття на них –
панів-офіцерів,
п'явок тих людських!»

«Е, ні, – заперечила
тихо вдова, –
між ними й такі є,
в кім совість жива!

За нашого татка,
що кров'ю обливсь,
поручик один
на плацу заступивсь.

Він кинувсь до ката –
і ляпаса дав…
Та сам, бідолашний,
за це постраждав.

У нього зірвали
погони в ту ж мить,
і кажуть, що будуть
нещадно судить…»

«А як його звати? –
питає юнак.
Вдова відказала:
«Іван Волощак».

Здригнув незнайомець
від того ім'я,
поглянув уважно
на жінку й хлоп'я.

А потім раптово
підходить до них
і жменю червінців
дає золотих.

«Бери, рідна мати,
ці панські дукати
та знай, що не вічно
панам панувати!»

Схвильована жінка
на нього глядить –
в очах її карих
сльозинка блищить.

«Скажи нам, юначе,
а як тебе звать,
щоб людям про добрість
твою розказать.

Щоб славне ім'я
не забути повік…»
Та гульк – незнайомець,
як марево, зник.

Лише загойдались
гілки на кущах
і злякано пурхнув
сполоханий птах…

Аж тут із-за пагорба
кінний загін –
летить до вдовиці,
спиняється він.

Попереду – троє:
панич молодий
і панський лісничий,
понурий та злий.

Між ними – маленька,
мов пташка біленька,
сиділа на огирі
панна гарненька.

«То це ті злодії? –
панич закричав. –
А де ж лобуряка,
що їх захищав?»

Та, глянувши пильно,
змінився в лиці.
«Гей, бидло, а що то
у тебе в руці?

Здається, то золото!
Де ти взяла?
Украла? Чи десь
на дорозі знайшла?»

Вдова заперечила:
«Паночку, ні,
ці гроші юнак дав
допіру мені!»

«Юнак дав?.. Який він –
високий, ставний?
І одяг – не хлопський,
а файний такий?»

«Так, так… А як звати –
не знаю й сама…
Та кращого в світі
за нього нема!..»

«Прокляття! – пан крикнув. –
Так то ж Кармалюк!»
І в жінки червінці
враз видер із рук.

І гаркнув на панство:
«До лісу бігом!
Злочинця-повстанця
схопімо притьмом!

Щаслива нагода
в нас є не щодня!»
І вдарив щосили
під боки коня.

Вдова ж затужила:
«Ой, що я зробила –
свого благодійника
занапастила!..»

У Чорному лісі
струмок гомонить.
Над ним білокора
береза шумить.

Під нею – хатинка,
немов сиротинка, –
струхлявілі двері,
похилена стінка.

Живе в тій хатинці
самотній старик,
як мохом оброслий
дідусь-лісовик.

Щоранку з хатини
у ліс він іде –
мов голуб, туркоче,
як одуд, гуде.

У кошик збирає
гриби, жолуді,
з ліщини зриває
горіхи тверді.

І кетяг калини,
й пучок горобини
із щедрого лісу
несе до хатини…

Та ось у долині,
де жив той старик,
зчинився-здійнявся
негадано крик.

Дідусь із хатини
виходить надвір.
«І хто там ґвалтує –
людина чи звір?»

А кроки все ближче…
Хтось лісом біжить…
Чутно – під ногами
галуззя тріщить.

І тут вибігає
втікач молодий,
побачив дідуся –
до нього мерщій.

«Врятуй мене, діду, –
благає юнак. –
За мною женеться
панич Пастернак!»

Дідусь ані слова –
та в хату хутчій,
і шкуру ведмежу
виносить старий.

«Ну, хлопче, не гайся –
скоріш одягайся,
ведмедем ученим
як слід прикидайся!»

Юнак одягає
ту шкуру цупку.
На щастя, по зросту
вона юнаку.

І справжнім ведмедем
він зразу стає –
реве, і танцює,
і лапу дає…

Тут з лісу до нього
десяток хортів,
як вихор шалений,
ураз налетів.

Ґвалтують собаки,
а велет-ведмідь
на лапах на задніх
під дубом стоїть.

Аж ось на поляну
юрба вирина –
із галасом суне,
строката, бучна.

«Гей, діду, – гукає
панич Пастернак, –
сюди утікав десь
розбійник-лайдак!

Чи ти не загледів,
куди він побіг?
Кажи – тільки правду,
бо бачиш батіг!»

«Ні, пане, не бачив, –
дідусь відповів. –
Але ж угамуйте
скажених хортів!

Зарвуть мені звіра,
чи він їх зарве –
все ’дно буде шкода
створіння живе!»

Пан знак дав – і слуги
хортів відтягли,
у кошиках їжі,
вина принесли.

На березі килим
умить розстелили –
для панства обід
і спочинок зробили.

«Гей, панство, до столу!» –
гукає панич.
І панство голодне
сипнуло на клич.

Пили вони, їли,
чарками дзвеніли,
а потім забави
пани захотіли.

«На ката, панове,
нам той Кармалюк!
Однак він потрапить
з петлею на сук!

А зараз – гуляймо,
життя не прогаймо!
А нум – краков’яка
в цимбали заграймо!»

Цимбали заграли
веселий танок –
загув під ногами
зелений лужок.

А панна із кола
до діда кричить:
«Дідусю, ведмедя
у танець ведіть!

Погляньте – у нього
аж жижки тремтять,
так хоче учений
ведмідь танцювать!»

«Отут ми попались», –
дід важко зітхнув.
Та звір йому тихо
на вухо шепнув:

«Не бійся, дідусю,
сміливо іди, –
до панни Ірини
мене підведи!»

До панни з поклоном
підходить ведмідь.
Музики здивовані
змовкли на мить.

Та панночка руку
йому подає,
у коло виходить
і ніжками б'є.

Ведмідь її водить,
немов танцюрист.
«Погляньте – у звіра
чудовий є хист!

Він краще танцює,
ніж пан Пастернак,
а пан же до танцю –
відомий мастак!»

Так панна гукає
і гадки не має,
що цим нареченого
в серце вражає.

Скипів гонористий
панич Пастернак –
від злоби затиснув
правицю в кулак.

Він був танцюрист
і найперший силач.
«Чи ж рівня мені
цей бурмило-патлач?

Ось я потанцюю
із ним – та не так!»
І враз на ведмедя
напав Пастернак.

Ударив у груди –
луна загула…
Такенним ударом
звалив би й вола!

Та звір непорушно
на місці стоїть,
лиш видно, як лапа
від гніву тремтить.

Пани закричали.
Замовкли цимбали.
А пан із ведмедем
зійшлись – і мовчали.

А потім схопились
вручну вороги, –
аж ніби здригнулась
земля навкруги.

Пан з криком шаленим
напружив рамена,
щоб кинуть ведмедя
на берег зелений.

Та де там!.. Він раптом
сам вгору злетів –
так звір його кинув
у гущу кущів!

І, охнувши з ляку,
пан важко упав –
від сорому скиглив,
від болю стогнав...

Аж тут на поляну
влітає гонець –
до панни Ірини
спішить навпростець.

Коня зупиняє,
листа їй вручає...
І панночка, збліднувши.
мовчки читає...

Всі зразу до неї:
«Що трапилось там?»
Та панночка з усміхом
каже панам:

«Нічого страшного...
Так... Прикрість одна...»
І зразу ж додому
рушає вона.

Від'їзд її скорий
стривожив панів,
та панську забаву,
однак, не спинив...

Схопився розгніваний
пан Пастернак.
«Гей, слуги, спустіть
на ведмедя собак!

Моїх вовкодавів,
трьох лютих хортів, –
нехай розважають
шляхетних панів!»

Собаки рвонулись –
юрмою летять.
Пани у захопленні
збоку стоять.

Здавалось, хвилина –
й загине ведмідь,
та ні – наче скеля,
він гордо стоїть!

Зненацька передню
собаку зловив,
підняв – і об землю
до смерті прибив.

А ті дві завили
і знову насіли –
з ведмежої шкури
шматки полетіли.

«Візьми його, Куций
Зарви, Весельчак!» –
собак підбадьорює
пан Пастернак.

Ведмідь важко дише,
грудьми аж колише,
а пси нападають
дедалі лютіше.

З ноги у ведмедя
закапала кров.
Та ось він і Куцого
раптом зборов.

Тепер Весельчак
зостається один,
та знов нападає
із лютістю він.

Стрибнув, щоб за горло
ведмедя схопить,
і враз напівмертвий
додолу летить!

Але, вже конаючи,
раптом плигнув –
ведмедя зубами
за уші рвонув.

Злетіла з ведмедя
його голова –
упала на спину,
суха, нежива.

Збентежене панство
завмерло на мить –
на дивного звіра
із жахом глядить.

Та що це? У нього
з'явилась нова,
але не ведмежа –
людська голова!

Спітніле обличчя
рум'янцем горить,
русяве волосся,
мов шапка, лежить.

І погляд орлиний,
і ніс яструбиний –
такий Кармалюк
на Поділлі єдиний!

«Хапайте! Тримайте!» –
гука Пастернак,
а сам налякався –
задкує, мов рак.

Сміливці схопились,
з шаблями летять,
щоб славному
Кармелю голову знять.

Та він як метнувся –
коня одв'язав,
на спину гнідому
ведмедем упав.

Кінь з ляку став дибки
й помчав як стріла,
лиш громом далеким
земля загула…

«Прокляття! – пан крикнув. –
Знов Кармель утік!..
Але ж тут лишився
обманщик-старик!

Схопіть його швидше
та в льох зачиніть!»
Дідусь непорушно
в скорботі стоїть.

Пани налетіли,
старого схопили,
за спиною руки
мотуззям скрутили…

Над кручею Кармель
сидить молодий.
Чому ж його погляд
похмурий такий?

Він слухає мовчки
докору слова,
що кидає гнівно
Матвій Булава.

«Устиме, я клявсь
відомстити панам
за кривди, що чинять
вони кріпакам!

А ти підбиваєш
іти на Брацлав,
бо там офіцер, бач,
в тюрягу попав…

За нього ти важиш
і нашим життям.
Іди, якщо хочеш,
але іди сам!

За бідних, нещасних
я стану грудьми!
За пана ж ніколи
не вступимось ми!»

«Е, брате Матвію, –
ватаг відповів, –
порядні є люди
і серед панів.

Позаторік пан
мене в військо віддав –
на двадцять п'ять років,
щоб там і пропав!

Та знаєте вдачу
мою гомінку:
недовго пробув я
в уланськім полку.

Утік я на волю
тоді ж восени.
Та скоро піймали
в дорозі пани.

Полковник був лютий, –
мов звір, заревів:
«Усипать йому
сотень п'ять канчуків!»

Сиджу у в'язниці
та й думаю я:
«Приходить, Устиме,
погибель твоя!..»

Коли це опівночі
скрипнув замок
і промінь жовтавий
осяяв куток.

Ввіходить поручик,
і пилку дає,
і шепче: «Тікай,
поки час іще є!»

І знов зачинилися
двері міцні.
Та грати залізні
тепер не страшні!

Я втік перед світом...
Уник вартових
і друзів у лісі
знайшов бойових.

Ось так врятувався...
Тепер же дізнався,
що мій визволитель
в в'язницю попався...»

Всі мовчки стояли
і думку гадали,
а потім: «Веди нас!» –
гуртом закричали.

Та й стихли... Почувся
десь тупіт копит –
то шпарко дорогою
вершник летить.

З-над берега Бугу
луна віддає...
Підводиться Кармель –
за дубом стає.

Кінь мчиться, а вершник
чимдуж поганя...
Тут Кармель виходить
супроти коня.

Рукою міцною
за повід схопив –
і вершник додолу
сторчма полетів.

Підвів його Кармель –
аж то Пастернак!
Зіщулився з ляку,
тремтить неборак!

«Здоровий будь, пане!
Чи ти не пізнав?
Забув, як хортами
ведмедя цькував?

Давай лиш пістолі!
Та й гроші виймай!
А потім із лісу
мерщій утікай!»

«Пробач мені, Кармелю, –
скиглить панич. –
Усе я віддав би,
та ось у чім річ…

У панни Ірени
був брат офіцер.
Сидить у брацлавській
тюрмі він тепер.

Все марив: «Народу
здобуду свободу…»
Тепер її має –
Сибір в нагороду!

Та так йому й треба!..
Пробач, я хотів
сказать, що його я,
мов брата, любив.

Бо панна Ірена –
моя наречена,
а брат її – родич,
виходить, для мене.

Тому мене панна
й послала в Брацлав,
щоб сотню червінців
йому передав…

Із ними він зміг би
на волю втекти,
та от не зумів я
тебе обійти!..»

Задумався Кармель,
безмовно стоїть.
В очах його пломінь,
як сонце, горить.

А потім з кишені
гаман дістає
і панові жменю
червінців дає.

«Візьми і від мене
на справу святу –
та визволь людину
з тюрми золоту!

Людину, що бідним
за друга була,
людину, що рабство
навік прокляла!

Ти вільний, мосьпане, –
скачи у Брацлав!»
Від радості й щастя
пан мало не впав.

Він піт витирає,
червінці ховає,
за повід буланого
міцно хапає.

На спину коневі
злетів, ніби крук,
та раптом спиняє,
його Кармалюк.

«А того старого,
що в льох зачинив,
приїдеш додому –
гляди, щоб звільнив!

Най тільки дізнаюсь,
що бив дідуся,
то пана обпатраю,
мов порося!»

❧ · ❧

На березі панна
у смутку стоїть,
бо серце за братом,
як рана, щемить.

Аж зирк – по дорозі
летить верхівець
і просто до неї
зверта навпростець.

То пан Пастернак…
Але що таке з ним?
Камзол його драпам
звисає брудним.

Обличчя подряпане,
кров на щоках,
синці темно-сині
на білих руках.

З коня, ніби п'яний,
спускається він
і падає панні,
як сніп, до колін.

Тремтить, мов билина.
«О панно єдина,
у Чорному лісі
я мало не згинув!

Напав той розбійник
Устим Кармалюк,
вірьовкою зразу
підвісив на сук.

Забрав два пістолі
і гроші забрав,
що віз я від панни
до брата в Брацлав.

А потім, проклятий,
ще й тяжко побив
і ледве живого
на волю пустив…»

Заплакала панна,
мов хмарка, сумна.
«Мій братику Йванку!» –
зітхнула вона.

І кров женихові
з лиця витира
й, під руку узявши,
веде до двора…

Спадає на землю
вечірня пітьма.
Над шляхом брацлавським
чорніє корчма.

У двір заїжджає
візок полковий –
у ньому поручик
сидить молодий.

Обабіч – на конях,
з шаблями в руках –
десяток конвойних
у синіх шапках…

Начальник загону,
старий капітан,
до корчми заходить,
скидає каптан.

Вина випиває
і спати лягає.
А в’язень-поручик
тихенько зітхає.

Ввижається дальня
дорога йому, –
в пустелю палючу,
в сибірську зиму.

Він чує: не спить
вартовий за вікном,
і кінь у конюшні
товче копитом.

Зненацька два постріли
вдарили десь.
Схопився капітан,
аж здригнувся увесь.

Тут Кармель влітає,
корчму оглядає.
«Ви вільні, поручику!» –
радо гукає.

Поручик до нього
назустріч біжить,
та постріл у спину
позаду гримить.

Підхоплює Кармель
його, як маля,
без жалю з пістоля
в убивцю стріля.

Поволі поручика
з корчми веде,
у віз обережно,
як мати, кладе.

«Гей, хлопці, на коней!
За мною – у путь!»
Знялися – помчали
в нічну каламуть…

Всю ніч, як на крилах,
летіли щосили.
Аж в Чорному лісі
нарешті спочили.

Поручика в табір
несуть на руках.
Назустріч – Стефаник
спішить, ніби птах.

Сорочечка біла
припала до тіла,
на ніжках маленьких
пилюка сіріла.

«Ти звідки, Стефанику?» –
Кармель пита,
на руки бере,
до грудей пригорта.

Стефаник заплакав
і тихо сказав:
«Я в Чорному лісі
два дні вас шукав…

Бо мамцю забрали –
за тебе питали,
все били і три дні
їй пить не давали!»

Похмуро поглянув
Устим Кармалюк,
немов постарів він
од болю і мук.

«Брати, ми клялись
відомстити панам
за кривди, що чинять
вони кріпакам!

Хоч ми і стомились,
та знову – у путь!
Пани сіють бурю –
хай бурю й пожнуть!»

Над Бугом будиночок
білий стоїть.
Там панна Ірина
в жалобі сидить.

Та ось несподівано
в південь ясний
до неї прибув
офіцер молодий.

На березі річки
лишивши загін,
зайшов із поклоном
до панночки він.

«Я з братом із вашим
у війську служив.
Його я, мов друга,
як брата, любив.

Тож радий, що добру
приніс я вам вість:
на волі вже брат ваш! –
їй каже той гість. –

На жаль, занедужавши,
хворий лежить,
тому і не може він
вас навістить.

Та скоро хвороба
минеться, як сон,
і друзі спровадять
його за кордон».

На радощах панночка
гостя прийма,
в просторій світлиці
частує сама.

І меду густого,
й вина запашного
у келих дзвінкий
наливає для нього.

Сидить проти неї
і слухає гість.
Чому ж він похмурий –
не п'є і не їсть?

Чому його очі
вогнем пойнялись
і брови, як хмари,
докупи зійшлись?

І скрикнув він раптом:
«Я честю клянусь –
на тому розбійнику
тяжко помщусь!

Ведіть мене, панно,
до Пастернака –
ми з ним розшукаємо
Кармалюка!»

Він вийшов з покою
й, махнувши рукою.
підняв свій загін,
що стояв над рікою.

За мить той загін
по дорозі летить.
Попереду панна
на огирі мчить.

До панського двору
загін поверта,
в широкі ворота,
як вихор, вліта.

Пан ґречним поклоном
вітає гостей,
із панни Ірини
не зводить очей.

В покої заводить,
стільці подає
і сам власноручно
вино дістає.

Та панна Ірина
його зупиня.
«Не гайтеся, пане,
сідлайте коня!

Цьому офіцерові
путь покажіть –
розбійника Кармеля
в лісі зловіть!»

«О, з радістю, панно, –
панич промовля. –
Я з військом об'їжджу
ліси і поля!

І де б Кармалюк
не сховався – знайду,
до панни Ірини
на суд приведу!»

Та тут офіцер
виступа наперед,
знімає високий,
з султаном, кашкет.

І тихо сміється,
до пана йдучи.
А очі – пронизливі,
ніби мечі!

Поглянув на нього
панич Пастернак –
і, ніби вдавившись,
на місці закляк.

В очах його круглих –
і подив, і жах.
Стоїть – ані слова
на мертвих устах!

«Та це ж Кармалюк!
Отепер я пропав!» –
нарешті отямившись,
пан прошептав.

«Пізнав-таки, пане? –
спитав офіцер. –
Повідай же панні
всю правду тепер!

Як в Чорному лісі
тебе я зустрів…
Куди ти поїхав?
Де гроші подів?»

Збентежена панночка
збоку стоїть.
А пан Пастернак
червоніє – мовчить.

Та Кармель пістоль
підіймає важкий –
і пан, як на сповіді,
став говіркий.

На панну не дивлячись,
він розповів,
що Кармель і справді
його перестрів.

І жменю червінців
відсипав йому,
щоб братові панни
одвіз у тюрму.

А він у долину
від'їхав – і там,
порвавши свій одяг,
побив себе сам.

А панні Ірині,
як пес, набрехав,
що Кармель у лісі
його обікрав…

Розгнівана панна
бліда, мов стіна…
В нестямі до пана
підходить вона.

Навідліг рукою
в лице його б'є.
«Оце за мерзенне
кохання твоє!»

Зіщулився пан
і заскиглив, як пес, –
де й гонор шляхетський
подівся увесь!

Заплакана панна
з покою спішить.
Від гніву у неї
обличчя пашить.

Смертельна образа
її гаряче
у серце дівоче,
як свічка, пече…

Із паном виходить
надвір Кармалюк.
Назустріч лунає
схвильований гук.

«Поглянь, Кармалюче,
що пан наробив, –
дідуся старого
в кайдани забив!

А жінку-вдовицю
замучив на смерть –
сльозами і кров'ю
впилась вона вщерть!»

Усі розступились…
В саду, де трава,
у білій сорочці
лежала вдова.

До неї припав,
як підбитий пташок,
білявий Стефаник,
маленький синок…

Застиг з несподіванки
Кармель на мить.
А пан Пастернак,
як осика, тремтить.

Схопив його Кармель,
мов грушу, струснув.
«Ти що ж наробив тут? –
щосили гукнув.–

Гей, хлопці, вірьовкою
пана скрутіть –
до Чорного лісу
на кручу ведіть!»

І ніжно на руки
Стефаника взяв.
«Чи хочеш, щоб татком
для тебе я став?

Із нами на конях
поїдеш у ліс –
там зайчик гостинців
солодких приніс.

А виростеш – станеш
таким, як і я,
мій синку Стефанику,
крівце моя!..»

Хлоп'ятко ридало,
на всіх позирало,
а потім до Кармеля
мовчки припало.

І Кармель сідає
із ним на коня,
до Чорного лісу
летить навмання.

Спинився над Бугом
на кручі стрімкій.
Внизу кучерявився
ліс гомінкий.

«Ведіть сюди пана! –
на хлопців гукнув
і пругко дубка
молодого пригнув. –

Кругом він, мерзенний,
нашкодив, мов кіт!
Ну, паночку, досить!
Тепер тобі – квит!»

Враз пана схопили –
на дуб посадили,
а потім раптово
вершину пустили…

Дубок, мов пружина,
у небо стьобнув –
і пана щосили
із кручі шпурнув.

Пан з криком шаленим
униз полетів,
на чорні вершини
столітніх дубів.

І хтозна, де дівся:
чи в дрізки розбився,
чи, може, камзолом
за сук зачепився.

З тих пір він, одначе,
як слизнув неначе –
ніхто його більше
не чув і не бачив…

А круча та й досі
в тім лісі стоїть,
і дуб на ній тихо
під вітром шумить.

Стрункий та могутній,
все вгору росте –
до сонця гілля
простягає густе.

Мов Кармель, із кручі
глядить в далину,
на вільне Поділля,
на землю ясну.

На синє Поділля,
де Кармель ходив,
на землю, що Кармель,
як матір, любив…

1962

Червона троянда

Там, де синя Десна
між лугами струмить,
у дрімучім бору
біла хатка стоїть.

В тій хатинці жила
лісникова сім'я –
жінка й син-одинак,
Васильок на ім'я.

Васильок, Васильок...
В нього – русий чубок,
синьо очі цвітуть,
як весною льонок.

Вишиванка на нім
у барвистих квітках...
Ось він крадеться в ліс
по звіриних стежках.

Ліс тривожно шумить,
важко стогне, квилить, –
десь далеко глуха
канонада гримить.

Всюди чорні рови,
пахне димом земля.
На зелених кущах
сірий порох, мов тля.

А над ними стоять
сосни, жовті, як мідь. –
від снарядів і куль
без гілля й верховіть.

Тут недавно гули,
лютували бої,
тут криваві текли
по землі ручаї...

Васильок тихо йде
по горбах, по ярах,
прислухається він,
як сполоханий птах.

Раптом десь пролунав
збоку стогін глухий.
Скам'янів у кущах
з ляку хлопчик малий.

Озирнувся – солдат
під сосною в траві:
запеклися бинти,
гімнастьорка в крові.

Під очима – синці,
ні кровинки в лиці.
Поряд заступ лежить,
автомат у руці.

Ворухнувся солдат,
подивився кругом,
чорні губи сухі
облизав язиком.

«Не лякайся, хлоп'я,
підійди-но сюди!
Бачиш – каска лежить:
принеси в ній води!»

Полетів Васильок
в прохолодний ярок –
там вода з джерела
між травою текла.

Зачерпнув – і приніс,
дав солдатові пить.
Той припав – аж вода
по щоках дзюркотить…

«Як тебе?»
«Васильок».
«Васильок… Мій синок…»
І солдатська сльоза
впала в сірий пісок.

Лоб холодний, мов лід, –
з нього капає піт,
у очах голубих
коливається світ…

То від рани солдат
догорав, догасав
і, вмираючи, так
Василькові сказав:

«Я вмираю… А ти
поховай тут мене!
На могилі моїй
дивоцвіт спалахне…

Спалахне, як вогонь,
наче кров, засія –
в ньому щастя моє,
в ньому сила моя!

То троянда жива
з мого серця зросте,
первоцвітом ясним
на зорі зацвіте.

Квітку ту чарівну
ти зірви – й заховай,
біля серця свого
все життя зберігай!

А як лихо спітка
чи впадеш в боротьбі,
то троянда моя
допоможе тобі!

Тільки, синку, вона
має силу таку,
що лише один раз
помага на віку!

Тож у неї проси
допомоги тоді,
як зарадити сам
не зумієш біді!

Пам’ятай-но про це!
Не забудь, Васильок!..»
Похилився солдат –
і навіки замовк.

Під очима – синці,
ні кровинки в лиці,
збоку заступ лежить,
автомат у руці…

Хлопець заступа взяв –
рити яму почав,
а як вечір настав –
в ній бійця поховав.

І, стомившись, присів
на дубовий пеньок,
на коліна схилився –
та й заснув Васильок.

І незчувся, коли
ніч нависла крилом,
чорнота-самота
причаїлась кругом.

От чи спав, чи не спав –
прокидається він:
в темноті – ні дерев,
ні знайомих стежин.

Лиш трояндовий кущ
на могилі стоїть
і троянда одна
полум’яно горить.

Хлопець миттю устав,
квітку з гілки зірвав,
автомат на плече,
мов дорослий, узяв.

Та й додому мерщій
полетів, як пташок,
кучерявий чубок –
Васильок, Васильок…

Йде він манівцями
і годину, й другу…
Та чомусь не видно
ні Десни, ні лугу.

Все якісь незнані
гори та долини –
ні тобі дороги,
ні тобі стежини.

Васильок спинився:
видно, заблудився,
серед ночі в лісі
із дороги збився.

Вийшов на поляну –
мало що не плаче.
Із-за лісу й сонце
вже зійшло гаряче.

Бризнуло вогнями
попід небесами,
в травах заіскрилось
росами-сонцями.

І згадав троянду
Василько червону:
може, з лісового
виведе полону?

Та лише намірився
вимовити слово,
як шугнула думка
в голову раптово.

«Зачекай – троянда
ту властивість має,
що в біді найтяжчій
раз допомагає!

Як ти міг забути
цю пересторогу?
Краще сам попробуй
розшукать дорогу!»

А навколо – пуща
і зелена тиша…
Глянув на дерева,
де кора світліша.

І пішов на південь
долами, горбами
по колючій глиці
босими ногами…

День і ніч минає,
ранок наступає,
а безлюдним хащам –
ні кінця, ні краю!

Василько підбився,
Василько стомився –
під березу білу
зморено схилився.

Тільки – що це?В лісі
десь вовки завили.
Василькові ніжки
дрібно затремтіли.

Як урятуватись?
Що робити має?
Зирк – через поляну
мчиться вовча зграя!

Василько стенувся,
підстрибнув – і з ляку
видерся зненацька
вгору на гілляку.

І в ту мить передній
підбіга вовчисько,
клацає зубами,
бо пожива близько.

Звірі обступили
ту березу білу –
поповзли мурашки
в Василька по тілу.

Досить похитнутись,
втратить рівновагу –
поминай, як звали
хлопця-бідолагу!

І згадав червону
він троянду знову.
«Треба попрохати
квітку ту чудову!

Хай вона до краю
знищить вовчу зграю,
бо така біда тут,
що загинуть маю!»

Та не встиг прохання
вголос передати,
як на думку спала
заповідь солдата.

«Чарівна троянда
раз допомагає…»
Та невже ж тут справді
виходу немає?

То не мудра штука –
квітку попрохати.
Ні, ти сам це лихо
спробуй подолати!

А вовки шаліють,
затівають грище –
скачуть, мов змагаються,
хто підскочить вище.

От розірвуть, кляті,
хлопця на частини…
Ні, він автомата
дістає з-за спини!

Опускає дуло,
на собачку тисне –
враз вогнем шугнуло
в кодло лиховісне.

Кулі невидимі
дзизнули жорстоко,
вожаку вп'ялися
прямо в хиже око.

Вовк аж завертівся –
так, немов од сказу,
і в кущі наосліп
драпонув одразу.

І тоді, рвонувши
врозтіч на всі боки,
всі вовцюги люті
кинулись навтьоки.

Стрибнув із берези
й побіг Васильок…
Аж бачить – на вітах
висить проводок.

На соснах, ялинах
протягся вгорі,
синіє, мов жилка,
на жовтій корі.

Мабуть, до ворожого
штабу веде…
Обличчя у хлопця
рішуче, тверде.

Він вийняв з кишені
складаний свій ніж
й подерся, як білка,
на сосну скоріш.

Чикнув – і той провід,
мов нитка, провис…
Хлопчина поспішно
спускається вниз.

Та тільки ногами
на землю ступив –
зненацька хтось міцно
за комір схопив.

Рвонувся Василько –
здригнувся, мов лист.
Та добре тримає
дозорець-фашист!

Очища холодні,
мов зимний туман.
«Проклятий хлопчішка,
ти єст партизан!»

І швидко до штабу
веде Василька.
Тримає хлопчину
чавунна рука.

А хлопцеві думка
у голову б'є:
«Трояндо, здійсни-но
бажання моє…»

Та враз мов запнувся,
цю думку прогнав,
бо знову пораду
солдатську згадав.

В троянди проси
допомоги тоді,
як сам не зумієш
зарадить біді!»

Невже ж це неволя,
фашистська тюрма?
А може, нічого
страшного нема?

Іде і міркує
собі Васильок.
А ззаду дозорець
пантрує, як вовк.

Приводить до штабу –
і там вартовий
штовхає хлопчину
у льох земляний…

Васильок заточився,
за поріг зачепився
і по східцях донизу,
мов клубок, покотився.

Міг би шию звернути
чи зламать собі спину,
та міцні чиїсь руки
підхопили хлопчину.

«Хто ти?»
В темряві чути
стук гарячого серця
та два ока сіяють,
мов два світлі озерця.

«Васильок я… Зарудний..
Лісника з Оболоні…»
«Зачекай, то твій батько
в партизанськім загоні?»

«Я не знаю… Можливо…
Бо нема його дома…»
«Ну який він? Високий?
Русий чуб, як солома?»

«Так, мій батько білявий,
чуб густий, кучерявий…
Та ще пальця немає
на руці в нього правій…»

«Ну, це він, безперечно! –
аж зрадів незнайомець. –
А я – друг твого батька,
Валентин Буреломець.

Партизанам із штабу
ніс важливі я вісті,
та, на лихо, схопили
мене в лісі фашисти.

Катували нещадно:
дерли шкуру на ремінь,
на вогні припікали…
Та мовчав я, мов кремінь!

Не промовив ні слова..
А як втратив свідомість,
більш не били – до льоху
швиргонули натомість.

Там до мене долинув
голос, наче з безодні:
«Цей не скаже нічого…
Розстріляти сьогодні!»

Та не жаль мені гинуть:
адже раз помирати!
Жаль великий, що вісті
не зумів передати!»

Васильок стрепенувся.
«Дядю, дядю! – гукає. –
В мене квітка є дивна,
що з біди виручає!»

І поспішно троянду
витягає червону –
стало видно у льосі,
мов одкрили заслону.

«Поможи нам, трояндо,
в цю найтяжчу хвилину…»
Партизан Буреломець
зупиняє хлопчину.

«Ну, хіба це найтяжча?
Зачекай!.. Ми потроху
в глині нору проріем
і втечемо із льоху!

Я вже цілу годину
рию тут без упину…»
І він знову руками
став розкопувать глину.

Час іде… Швидше! Швидше!
Поки день не погас ще!
А копати дедалі
все незручніше, тяжче!

Глина кров'ю вкипає:
з пальців нігті зриває…
Та ось, врешті, сяйнуло
небо синє, безкрає.

Швидко вилізли з льоху,
прилягли за накатом,
бо стовбичить за рогом
вартовий з автоматом.

Буреломець підкрався,
став позад вартового
і кулак свій, мов гирю,
опускає на нього.

Той ні крикнув, ні охнув –
на пісок повалився.
Автомат в Буреломця
у руках опинився.

«Ну, Васильку, за мною!»
І помчали щосили.
Враз нежданно два німці
їхню путь заступили.

Полоснув Буреломець
ворогів з автомата…
Що робити? Тривога
піднялася проклята!

Ззаду крики, і тупіт,
і гучна стрілянина…
Не добігти до лісу:
всюди гола рівнина.

Та невже ж тут загинуть,
не дійти до загону?
Васильок свою квітку
витягає червону.

«Ну, трояндо, без тебе
доведеться умерти…»
Та його зупиняє
Буреломець упертий.

«Зачекай-но! Троянда
ще тобі пригодиться!
На ось кулю… В ній вісті…
Мчи в Забір'я, мов птиця!

Там віддай партизанам…
Скажеш – від Буреломця…
Ну, Васильку, щасливо!» –
напучає він хлопця.

А сам б'є з автомата
із-за дуба старого…
Васильок по долинці
геть помчався від нього.

В ліс ускочив – і круто
повернув од просіки.
А позаду ще довго
чулись постріли й крики…

От він виходить
із лісу на шлях.
Пахне житами
в безлюдних полях.

Небо, як море,
ясне та безкрає…
Ніби і горя
навколо немає.

Мирно хвилює
легенький вітрець
білі ромашки
та сизий чебрець...

Раптом – у лузі,
де трави зелені,
хлопцю назустріч
ідуть полонені.

Очі блискучі,
криваві бинти.
Дехто і зовсім
не може іти.

Їх попід руки
підтримують друзі.
Йдуть вони мовчки
в ворожому крузі.

Тут і солдати
й матроси ідуть.
Стогне під ними
скривавлена путь.

Хлопець, на німця
поглянувши скоса,
крайнього тихо
питає матроса:

«Дядю, куди вас?»
«На страту, малий…
Ми – чорноморський
загін бойовий!»

Дужий, мов явір,
стрункий і смаглявий,
глянув на хлопця,
як батько ласкавий.

Бинт – через груди –
весь кров'ю промок…
Став – аж хитнувся
Василь-Васильок.

Це ж за годину
їх, може, не стане –
кулі пронижуть
серця полум'яні.

Звідки ж бадьорість
така в моряка?
Звідки в них сила
і мужність така?

Йдуть вони гордо
на страту…
Зненацька
пісня над ними
злітає моряцька.

«Раскинулось море широко,
и волны бушуют вдали…»
Ідуть невгасимі,
ідуть нескоримі
по рідній, по грізній землі!

«Тихо! Замовкніть!» —
горлають фашисти.
Та пісня ще дужче
гримить промениста.

Оберначальник
лютує, мов біс.
Він повертає
колону у ліс.

В хащі зелені,
під кручу звертає –
там на поляні
колону спиняє…

Васильок причаївсь
під горою в кущах.
Серденятко його
тріпотало, як птах.

Він здригнувся, коли
чорні дула звелись.
Пальці раптом самі
у троянду вп'ялись.

Думка блиснула враз:
це ж настав такий час,
що троянді пора
свій оддати наказ!

Васильок із землі
підхопився – й помчав,
ніби прапор ясний,
вгору квітку підняв.

Та фашист-офіцер
люто вигукнув: «Геть!
Бо інакше, щеня,
і тобі буде смерть!»

Підніма пістолет,
хлопцю в груди ціля
і шипить, мов змія:
«Геть мерщій звідсіля!»

Васильок, Васильок,
кучерявий чубок, –
попід серцем війнув
крижаний холодок!

Блиснув промінь скупий,
вдарив постріл, як грім…
Та моряк затулив
хлопця тілом своїм.

Він упав на траву
Василькові до ніг.
«Порятуйте ж його!» –
тільки й вимовить зміг.

Васильок нахилився,
до матроса припав,
а троянду свою
над собою підняв.

І вона у той час,
мов почувши наказ,
спалахнула вогнем,
заіскрилася враз.

З несподіванки всі
остовпіли на мить.
Стало тихо кругом.
Тільки вітер шумить.

Опустилися вниз
у ворожих руках
автомати стальні
на міцних ременях.

Офіцер же ціля
прямо в квітку оту.
Ні, – в голівку малу,
ніби льон, золоту…

Вдруге постріл гримить.
Знову куля свистить…
Тільки ж чому фашист
сам додолу летить?

То із круч, із кущів
автомати тріщать.
Вороги – хто куди –
перелякані мчать.

Та рятунку нема –
кулі їм навздогін.
То пішов на «ура»
партизанський загін!..

Полонені хлоп'я
підняли на руках.
Не в одного сльоза
заблищала в очах.

«Ми за долю твою,
ми за землю свою
відомстим ворогам
у звитяжнім бою!»

Васильок, Васильок,
золотавий чубок,
в тебе очі горять,
ніби двійко зірок!

Глянь – чия ж то хода
богатирська така?
То лісник-партизан
поспіша до синка.

У руках – автомат.
І на зводі – курок.
«Ти живий,
мій малий,
мій Василь-Васильок!»

Теплі руки простяг,
обнімає синка.
В серці радість бурлить,
як весняна ріка…

Васильок з-за щоки
пальцем кулю дістав.
«Тут із штабу наказ –
Буреломець прислав…

Він його у загін
сам доставить хотів,
та в нерівнім бою
з ворогами згорів…»

Раптом зирк – аж іде
Буреломець живий,
ще димить у руках
автомат бойовий.

Усміхається він
і прискорює крок.
«От і стрілися ми,
Васильок, Васильок!»

А тим часом
на ліс
синій вечір упав.
На поляні моряк
перед строєм лежав.

У бинтах, у крові,
на траві-мураві, –

тільки очі були,
ніби зорі, живі.

Та на грудях міцних
безкозирка лежить,
і троянда на ній,
наче пломінь, горить.

Поховали його
при вечірній зорі
у зеленім гаю
на високій горі.

І поклали вінок
із соснових гілок…
Витри сльози з очей,
Васильок, Васильок!

Бо матрос, коли жив,
не ридав, не тужив –
він не довге життя,
та красиве прожив!

Тож не треба над ним
ні тужіння, ні сліз!
Глянь – трояндовий кущ
з його серця проріс!

І троянда одна
на кущі розцвіла,
як багряна зоря,
що на сході зійшла.

Не троянда – то кров,
що пролита в бою
за життя, за народ,
за Вітчизну свою!

Запальна, як весна,
ніби прапор, ясна,
тільки в мужніх серцях
розквітає вона!

І на приступ іде,
і на подвиг веде,
що б не трапилось там, –
не відступить ніде!..

А троянда в імлі
червоніє, горить.
Васильок на землі
коло неї стоїть.

– Нумо, синку, ходім,
бо далека нам путь…
Цих червоних троянд
не забудь, не забудь!

1963

Микита Кожум'яка

Ген за Дніпром вогні горять –
сторожові дими димлять.

Під копитом земля дрижить –
на княжий двір гонець летить.

«Князю, князю, орда іде!
Сам хан Омер її веде!
Гей, дружинники, до бою –
печеніги за Сулою!»

Забив, загув на сполох дзвін –
киян до зброї кличе він.
Тремтить Гора, здригнув Поділ –
усе стривожилось навкіл.

А в цей час у княжім замку
князь вітав послів-чужинців,
трьох батирів печенізьких,
хитрооких мурз-ординців.

З ним – бояри… Посмутнілі,
мов осіння ніч, похмурі.
Та й сам князь сидить на троні
у печалі, у зажурі.

Лиш посли стоять пихато,
мов боввани темноликі.
Опанчі на них бебряні,
на ногах – цупкі чирики.

Ось один – Абу на ймення –
наперед виходить сміло.
«Князю, ми тут цілий тиждень, –
тож пора кінчати діло!

Чи даєш княжну Чеславу
хану нашому Омеру,
а за нею віно красне –
землю Сіверську й Тиверу?

Ми сьогодні від'їжджаєм.
Що ж нам ханові сказати?
Чи у мирі будем жити,
а чи будем воювати?»

«Це погроза? Геть їх звідси!» –
сколихнулися бояри.
Та підвівся князь – і зразу
стихли гнівні крики й свари.

«Хан Омер – могутній владар.
З ним би любо поріднитись.
Краще жити нам у мирі,
ніж у полі збройно битись!

Та не знаю, що він хоче –
чи князівну в жони взяти,
чи пів нашої держави –
аж до Києва – відтяти!»

Посміхнувсь Абу зловісно,
хижо глипнув чорним оком.
«Ти ще, князю, пожалкуєш
за таким немудрим кроком!

Чи забув, як наші коні
понад Либіддю іржали?..»
Раптом двері розчинились –
і вліта гонець до зали.

«Князю, князю, Омер іде!
Омер іде – орду веде!
Підіймай киян до бою –
печеніги за Сулою!»

Стало моторошно й тихо.
Князь поблід. А вої знатні,
тяжко вражені, схопились
за мечі свої булатні.

Потім разом печенігів
обступили, оточили,
і, не тямлячись од люті,
струсонули їх щосили.

Та Абу здвигнув плечима –
розметав усіх, як буря.
А гінця схопив обіруч –
у вікно, мов куль, пожбурив.

Рама вилетіла з тріском,
скло розбилось кольорове –
І Абу плигнув із зали
на подвір'я моріжкове.

Вздрів коня – на спину скочив,
поводи зірвавши з плота,
і, як вихор, з міста вимчав
крізь прочинені ворота…

Тим часом на Подолі,
в старій курній чинбарні,
до бою споряджались
три кожум'яки гарні.

Були всі троє красені:
стрункі, неначе ясені,
гнучкі, мов луки бойові,
міцні, як тури степові.

Найстарший – Сава – з виду
поважний та суворий.
Микола – середульший –
гарячкуватий, скорий.

А третій брат, Микита,
усміхнений, ласкавий,
стоїть, шолом натягши
на чуб свій кучерявий.

Тут мати прилетіла.
Немов голубка біла,
до меншого припала –
на грудях заніміла.

«Князь повелів узяти
по двоє ж тільки з хати.
А ти, старий, надумав
усіх синів забрати!»

Чинбар пошкріб за вухом,
суворий погляд кинув.
«А й справді – жалко матір:
лишайся вдома, сину!

Сідай лишень до чану –
мни шкури помаленьку
та бережи хатину
і нашу матір-неньку!»

Микита аж стенувся
і на виду змінився.
«Хіба я з глузду з'їхав,
щоб дома залишився?

Я теж піду із вами!» –
говорить сумовито.
Та батько гримнув: «Годі!
Не сердь мене, Микито!

Ти ж бачиш – нас аж троє
іде з одної хати.
Таже і вдома треба
комусь хазяйнувати!»

Микита настовбурчивсь,
спустивши очі долу.
«Ну, то й лишайте, тату,
хоч Саву, хоч Миколу!»

«Ха-ха! – скипів Микола. –
Дивись – який вояка
наш богатир славетний
Микита Кожум'яка!»

«Сиди, братуню, вдома:
ще мало каші виїв!
Вже якось там без тебе
захистимо ми Київ!

Одна у тебе слава –
чуприна кучерява…
Та сила ж не у чубі!» –
додав похмуро Сава.

Розгнівався Микита,
та не вступив у спірку.
Лише бичачу шкуру
роздер, немов ганчірку

А потім бочку солі
схопив, як лантух пір'я,
підняв перед собою –
і виніс на подвір'я.

А сам лиш посміхнувся:
«Ану, внесіть, братове!»
Брати аж остовпіли –
не вимовлять і слова.

Однак ту бочку солі
вдвох разом ухопили.
Та ба! Внести в чинбарню
нема у хлопців сили!

Тут батько їм на поміч
прибіг – за бочку взявся.
Та клята ані з місця,
хоч як не силкувався!

«Микито, гей, Микито,
ти, бісова личино,
нам зараз не до сміху!
Як виніс, то й внеси-но!

Дарма, що силу маєш, –
ні на ступінь із дому!
Сказав тобі – зостанься,
то не переч старому!»

І втрьох пішли до шляху,
де рать ішла князівська.
Там глухо стугоніла
тверда земля подільська.

Похнюпився Микита,
похмуро сів під хату –
і голову на руку
схилив свою чубату.

Дивився довго-довго
на корогви та списи,
що за рікою мріли,
зникаючи у лісі.

Зітхнув – та так, що стіни
в хатині затремтіли…
Коли це гульк – аж мати
виносить лук і стріли.

Та булаву залізну
й меча, мов скло, ясного…
Поклала сину в руки –
схилилася до нього.

Микита матір ніжно
до серця пригортає –
і навздогін за військом
із двору поспішає…

За Трубежем у полі –
верблюди, коні, шатра.
За Трубежем у полі –
палає димна ватра.

То печеніги стали
улусами на спочив.
Коня на смерть загнавши,
сюди Абу доскочив.

В шатро велике ханське
ввела його сторожа.
Омер відкинув ковдру –
підвівся хутко з ложа.

Безвусий вид розплився
у радісній усмішці.
«Ойє! Салям, джигіте!
А що – чи гарні вісті?»

Абу вклонився низько,
в дугу зігнувши тіло.
«Володарю мій світлий,
іди на Київ сміло!

У князя війська мало:
не встиг зібрати, хане!
На трьох батирів наших
лише два руси стане!

Я в Києві розвідав
усі таємні входи…
Не втрать такої, хане,
щасливої нагоди!»

У хана заблищали
брунатні хижі очі.
«О інчалла! Хай будуть
слова твої пророчі!

Як милості аллаха,
я їх чекав, джигіте!
Ойє, бузи два роги
батиру піднесіте!»

В сідло хан скочив спритно –
підвівся на стременах.
Орда заколихалась
у бунчуках, знаменах.

З криком гучним
рушила в путь,
степ залила,
мов каламуть.
Никнуть гаї,
стогнуть поля.
Горе тобі,
руська земля!

Йдуть полки. Знамена мають.
Чути запах полину.
Чорні ворони кружляють,
крячуть музику сумну.

Небо синє, голубине.
Справа – поле, зліва – ліс.
Вдалину луною лине
стук щитів і скрип коліс.

В тихім раннім надвечір'ї
по широкому підгір'ю
ген дружина розтяглась.
Попереду їде князь.

А позаду – юний лицар,
тонкостанний, мов дівча.
Панцир золотом іскриться,
червоніє опанча.

Дорога на ньому зброя.
Кінь басує, ніби змій.
«Хто це? Хто?» – питають всі.
І не знають, хто такий.

Раптом крики: ворог близько!
Шелестить густа трава.
То орда йде печенізька,
наче хмара грозова.

Скільки видно – червоніють
круглі київські щити.
Печеніги шаленіють –
хочуть русів обійти.

Вже в повітрі перші стріли
продзижчали, просвистіли.
Та з орди нежданно хан
виїжджає перед стан.

Руками взявся в боки,
примружив хитрі очі.
«Ойє! До герцю стати
чи є у вас охочі?

Нехай батири наші
потішаться в двобої.
Одна умова тільки –
боротися без зброї!»

Хан відступив. А в поле
батир Абу виходить, –
могутніми руками,
мов клешнями, розводить.

На ньому шаровари
червоні, як шипшина,
та вовною назовні
овеча кожушина.

Мовчать бояри-витязі.
Блищать шоломи ковані.
Сіяють злотом ретязі
та панцири гартовані.

Князь хвилюється, чекає.
Перед ним застигла рать.
Та ніхто не виступає.
Всі задумались. Мовчать.

Відвертають хмурі лиця,
гнівно стискують мечі.
Опускає очі лицар
у червоній опанчі.

Раптом, скинувши шолома,
ратник вийшов перед стрій.
«В мене син є, князю, вдома, –
ось хто став би на двобій!

Зваж, яку він силу має, –
бочку солі піднімає,
бичу шкуру сирову
рве навпіл, як ту траву!

Коб мені добрячі коні
та заслона від погоні,
я до Києва б гайнув –
хутко з сином повернув!»

Засіяли в князя очі.
«Гей, найкращих скакунів
приведіте! Щоб до ночі
батько в Київ долетів!»

На коня мерщій сідає
кожум'яка-бородач,
б'є під боки, поганяє –
через поле мчить навскач.

Коли гульк убік – аж бачить:
хтось іде горбом крутим.
Що за диво? Син неначе?
Чи мана то перед ним?

Справді – він… У сідла впали –
у князівський стан погнали.
Тільки пил із-під копит
затуманив білий світ.

Стоять два війська в полі –
стіною до стіни,
Стоять два війська в полі –
двобою ждуть вони.

Ось витязь печенізький,
неначе клумака,
звалив собі на плечі
важенного бика.

Пройшовся з ним по полю –
та взяв і опустив.
Увесь улус ординський
що вже радів – аж вив!

«Ойє, ойє! – лунало. –
Гур-ра, Абу, гур-ра!
Ти наш батир могутній,
несхитний, мов гора!»

Стоять – мовчать кияни.
Микита теж мовчить.
На нім кошуля біла
на вітрі майорить.

Брати позаду, батько,
бояри і сам князь…
Коли це десь ізбоку
ударив тулумбас!

І от запала тиша –
почнеться зараз герць.
Здається, в тиші чути
удари тисяч серць.

Зійшлись, мов дикі тури,
Микита і Абу.
Хто сміливий почати
смертельну боротьбу?

І ось Абу скидає
кожух овечий свій –
зненацька, напівголий,
вступає у двобій!

Схопив Микиту міцно,
здушив, немов удав.
Та той, скрутнувши, вирвавсь –
і зразу сам напав.

У ворогові плечі
уп'явся, наче жук.
Та ба! В'юном вертлявим
Абу порснув із рук!

І тут збагнув Микита,
чого Абу слизький:
від пояса до шиї
він вимастився в лій!

Ну, як його схопити!
Зате він сам, як рак,
учепиться у тіло –
не відірвеш ніяк!

Гуде земля під ними,
злітає вгору пил.
В бійців здулись на шиях
багрові пасма жил.

Та ось Микита раптом
спіткнувся – заточивсь.
Абу на нього важко
всім тілом навалився.

Помалу гне донизу,
гривастий, ніби лев.
В орді зчинився галас,
існявся дикий рев.

– Абу, рвони його вперед!
– Абу, зломи йому хребет!
– Удар об землю! Вирви ноги!
– Гур-ра! Звитяга! Перемога!

Русичі в смутку застигли, хвилюються.
Русичі мовчки до бою готуються.

Лагодять зброю, змикають щити,
щоб вороги не зуміли пройти!

Тут із війська вирвався
витязь у червоному.
Князю рідне видиться
в погляді знайомому.

Дивиться з тривогою,
страх перемагаючи.
Витязь усміхається,
свій шолом скидаючи.

«Чеслава! Князівна! Ти де тут взялась?
Куди ти, шалена?» – аж кинувся князь.
«Чекай-но! Спинися! — гримлять голоси. –
Однак хлопцю духу вже не піддаси!»

Та дівчина шпарко у поле біжить.
Хвилясте волосся, мов шовк, майорить.
«Тримайся, юначе, надіє моя!
Поглянь – за тобою стоятиму я!»

Микита князівну Чеславу впізнав.
В очах його раптом вогонь запалав.
Де й сила взялася! Схопивши Абу,
пожбурив од себе в ворожу юрбу!

Та хан Омер гука: «Абу!
Дивись – князівна там!
Переможи – і я тобі
її у жони дам!

Та ще й наставлю на Русі
намісником своїм!
Лишень, убий оте щеня,
врази його, мов грім!»

Абу метнувся наперед,
страшні ручища звів –
на Кожум'яку, наче барс,
всім тілом напосів.

Схопив обіруч – тисне, гне
ще й ногу підставля.
В очах Микитиних пливе,
хитається земля.

Ну, як би взяти так Абу,
щоб з рук не вислизав?
І він скрутнув – і разом з ним
в густу пилюку впав.

Абу простягся навзнаки.
Схопився – як мара!
Стоїть, брудний, віддалеки –
пилюку обтира.

А потім крикнув: «Бережись!
Прийшов твій смертний час!»
І ринувся на юнака,
щоб задушити враз!

Та Кожум'яка як схопив –
підняв за боки вверх
і так здушив там, що в Абу
в очах і світ померх.

Замовк навіки печеніг.
Мов сніп важкий, повис.
Тоді Микита швиргонув
його від себе вниз.

Печеніги вражені
від страху здригнулися.
Коні приострожені
раптом зашпортнулися.

Все в орді змішалося,
мов у чорториєві.
Ні, не бути ханові
владарем у Києві!

Стріли бризнули співучі
з луків київських стрільців.
Кінні витязі могучі
впень січуть кочовиків.

І назад подався ворог –
топче шатра і вогні.
Над ордою – дим і порох
в голубій височині.

Блискотять криві шаблюки,
крешуть іскри об мечі.
Аж дзвенять ординські луки,
смерть на стрілах несучи.

Та все дужче руські кличі
потрясають далину.
І тоді хан стрілив двічі –
в Кожум'яку і княжну.

Знав, мерзенний, чим урусів
захитати, зупинить!
А тим часом із улусів
допомога прилетить!

Просвистіли чорні стріли,
ніби шершні прогули…
Та, на щастя, тих не вбили,
в кого пущені були.

Бо метнулися у поле –
простягли вперед щити
хлопці – Сава і Микола,
Кожум'ячині брати.

І пішли вони стіною
втрьох супроти ворогів.
Кожум'яка булавою
розметав степовиків.

Вже ніщо не помагає:
охопив ординців страх.
За Трубіж орда тікає,
за Сулу верстає шлях.

Погубивши шатра, зброю,
мчить вона у степ юрбою.
Наче буря занесла
печенігів аж до Псла!

Спалахнули вогні над рікою –
дими задиміли сині.
Вертаються воїни з бою –
шикуються на рівнині.

Вечірня встає заграва –
погожу віщує днину.
Стоять – Кожум'яка, Чеслава.
І князь вітає дружину.

Кияни рядами щільними
проходять – воїн до воя.
Здригнула земля під ними.
Дзвенить переможно зброя!

1967

ВОЄВОДА ДМИТРО

Є в нашій історії багато славетних героїчних подій та імен.Одна з таких подій – оборона Києва в грудні 1240 року від незчисленних орд Батия.

Одно з таких імен – воєвода Дмитро, який очолював цю героїчну оборону.

Розорили чвари княжі
стародавній стольний Київ.
Навіть князь тепер не хоче
проживати в Київ-граді.
Ось тому-то князь Данило
тут поставив воєводу, –
він у місті й краї всьому
другий рік уже при владі.

Це був муж – Дмитро на ймення –
рослий, дужий, гарний вельми.
І в обличчі, і в статурі –
простота і величавість.
То дарма, що на кольчугу
борода, мов іній, пада:
борода – то знак змужніння,
сивизна – то ще не старість!

Всім щасливий воєвода –
Мирославою-жоною,
дочками, двома синами
і здоров'ям, як ведеться.
Та не має він два роки
ні спочинку, ні спокою:

йде зі сходу плем'я дике,
що татарами зоветься.

Вже Рязань і Володимир,
вже Чернігів, Переяслав,
сотні міст, містечок, селищ
зруйнував Батий до краю.
Тож усі кияни дружно
лагодять фортечні стіни –
забивають гострі палі,
зруб землею засипають.

Зброярі кують шоломи,
і мечі, й списи, і лати, –
трудяться навпереміну
від світанку до світанку.
І встигає воєвода
пильним оком всюди глянуть:
чи пораду дать невмілим,
чи недбалим – прочуханку.

Все, здається, наготові,
щоб зустріти силу вражу.
Тільки чом же воєводу
чорні думи обступили?
Чом на серці в нього тяжко,
чом на серці так тривожно,
мов наліг важенний камінь
і гнітить його щосили?

Бо Дмитрові-воєводі,
більш ніж будь-кому, відомо,
що Батий веде на Київ
триста тисяч багатурів[1].

1 Багатур, або батир – богатир, витязь.

А у нього – кілька тисяч
всього жителів у місті.
Чи ж достатньо їх для того,
щоб татар відбити з мурів?

Бо Дмитрові-воєводі,
більш ніж будь-кому, відомо,
що вчинила в нашім краї
княжа заздрість і недбалість.
То князівські люті чвари
повалили ту державу,
що відома на півсвіту
і що Київською звалась…

І стоїть він, древній Київ,
сам на сам із ворогами,
бо князівства підупалі
всяк собі живуть, як знають,
бо ні Суздаль, ні Чернігів,
ні Рязань, ні Володимир
незчисленними полками
стін його не підпирають.

І сумує воєвода
уночі, коли на місто
налягає грізна тиша
сивим холодом-туманом.
Думу думає тривожну,
ніби хоче прозирнути
у майбутнє невідоме –
що несе воно киянам?..

Мов сарана, із галасом,
іде орда Батиєва, –
покрила степ засніжений
від Канева до Києва.

Попереду, мов привиди,
гарцюють дикі вершники.
То багатури-витязі,
що всюди скачуть першими.

У кожушинах дублених,
у малахаях заячих,
женуть вони до Києва,
весь виднокіл займаючи.

А там, позаду, – сунуться
улуси[1], ніби хмарища.
Де пройдуть, там лишаються
одні смердючі згарища.

Скриплять вози немазані,
верблюди йдуть нав'ючені,
жінки в кибитках[2] лаються,
бредуть раби примучені.

1 Улус – табір кочовиків.
2 Кибитка – віз кочовиків з халабудою.

І все те дике юрмище
раптово зупинилося –
на пагорбах, над Либіддю,
ген-ген отаборилося.

Батий промчався вихором
засніженою кручею,
спинив коня гарячого
над прірвою кипучою.

Кінь дибки став над урвищем,
на круп аж присідаючи.
Хан хижо усміхається,
на Київ поглядаючи.

Так ось який він!..
Стінами
обнесений високими,
від поля відгороджений
ровами преглибокими!

Там – храми білокамінні!
Хрести блищать золочені!
Будинки пишні висяться,
різьбою оторочені!

Там – золота у скотницях![1]
Запасів зброї в гридницях![2]
Один удар – і все оте
в його руках опиниться!

1 Скотниця – скарбниця.
2 Гридниця – помешкання в князівському будинку для воїнів-дружинників.

– Раба! – повів бровою лиш.
Нукери[1] враз – мов згинули.
За мить раба-киянина
до ніг Батию кинули.

У ланцюги закований,
знесилений від голоду,
стоїть той раб обідраний,
аж труситься від холоду.

І так на Київ дивиться,
мов з рідними вітається,
від горя чи від радості
сльозами обливається.
Лише обличчя світиться
і радістю і вродою.
– Киянин?
– Так.
– Як звешся ти?
– Михайлом Воєводою.
– Твій батько – бек[2] у Києві?
Атож, мій батько – тисяцький.
– Дмитро?
– Дмитро… А нащо вам?
– Ха-ха, ха-ха! Дивись який!..

Давно потрапив у полон?
– Сімнадцять літ звершилося.
– На Калці?[3]
– Так.
– Ого, давно!
– Судьбою так судилося!

1 Н у к е р – дружинник ханської гвардії.
2 Б е к – поміщик, воєвода.
3 Калка – річка в Донецькій області, на берегах якої татари уперше в 1223 р.розбили дружини руських князів.

– На волю хочеться?
– Авжеж!
– Умов отця піддатися –
і будеш в Києві своїм
свободою втішатися!

Скажи: «Хто здасться – тим життя!
Хто вчинить опір – смерть тому!»
Я знищу всіх без каяття,
поб'ю в бою упертому!
Якщо ж відмовиться отець
по-доброму скоритися,
то знай – прийшов тобі кінець
на білий світ дивитися!

У Києві на сполох
забили гучно дзвони.
З усіх усюд простують
озброєні загони.

За ними – городяни,
гуртом і поодинці, –
зі стін глядять тривожно
на полчища ординців.

Ні балачок, ні жартів, –
лиш чути брязкіт зброї
та голос воєводи
із брами Золотої.

«Городяни, вставайте –
і старий, і малий!
Городяни, вставайте
за наш Київ святий!

Бо настала година,
коли мусимо ми,
як єдина родина,
дружно стати грудьми!

За вітчизну кохану,
за великий наш край,
станьмо мужньо, кияни,
рідне місто, вставай!»

І він обняв за плечі
своїх коханих дочок –
Малушку-сміхотушку,
рум'яний колобочок,

і мовчазну Любаву,
красуню синьооку,
немов очеретинку,
тендітну та високу…

А поряд з ними – хлопці,
мов два дубки зелені,
в мережених кольчугах
схилилися до нені.

Обидва русочубі,
обидва – сіроокі,
обом – бува ж на світі! –
по дев'ятнадцять років.

Лиш у Петра – правиця,
міцна, як патериця,
а Йван – лівшею вдався…
Ото і вся різниця.

Їх мати обіймає,
до серця пригортає,
непрохану сльозину
з очей своїх роняє…

А в полі, ген у полі,
по либедській долині,
гривасті мчаться коні,
мов ночі горобині.

Кудрявець, яр Хрещатий,
Поділ до Оболоні
затоплюють кошлаті
прудкі татарські коні.

Весь Київ охопили –
навкіл стіною стали.
– Кху-кху! Кху-кху! – щосили
татари закричали.

Аж стіни затремтіли
від громового крику.
Кияни остовпіли,
уздрівши силу дику.

І серце не в одного
від жаху захололо.
І тут купець Стонога
ступив на забороло[1].

Він шапку зняв, – розгладив
чуприну пелехату
і слово до громади
таке почав казати:

«Миряни, подивіться,
яка в Батия сила!
Вже не одну столицю,
немов чума, скосила!

Чи ж ми того невіру
зуміємо відбити?
А чи не ліпше миру
у хана попросити?»

І заронив той купчик
надію препогану.
– Ай справді, може, лучче
піддатися нам хану?

1 Забороло – міська стіна.

Бо краще – у підданство,
аніж петля на шию!
Іди, Стоного, в ханство –
та поклонись Батию!

І випустили з міста
значні мужі Стоногу.
Покрила тьма імлиста
його бридку дорогу…

– Посольство йде! Посольство йде! –
кияни стримано гудуть.
І справді – двоє із орди
до Золотих воріт ідуть.

Один – татарин-багатур,
а другий – раб закований,
простоволосий, у рам'ї,
принижений, згорьований.

Підводить очі голубі –
на Київ пильно дивиться.
Чого ж лице його в журбі –
аж міниться, аж кривиться?

До Золотих воріт припав,
мов до порога отчого –
і обнімав, і цілував
прекрасний витвір зодчого.

А потім руки підніма,
зчорнілі, закривавлені,
до Мирослави і Дмитра –
до їхніх серць направлені.

– Матусю! Тату! – загукав. –
Це я… ваш син улюблений…
Той, що на Калці погибав
постріляний, порубаний!..

Тут Мирослава на стіні
метнулась, як пташиночка.
– Михасю! Любий! Синку мій!
Знедолена кровиночка!

І заніміли – мати й син –
одне супроти одного.
Дмитро німує… Всі мовчать…
Не чути слова жодного.

Стоять дві долі – мати й син.
В очах – любов, і мука – в них.
Стоять – мов двієчко пташин,
злим кібчиком застуканих.

– Мамо!
– Синочку! – зойкнула мати.
Й руки простерла, щоб обійняти.
– Як ти там вижив? Що тя тримало?
В рабстві не легко, знаю, бувало!

– Важко, ой, важко, матінко-пташко, –
ні розказати, ні передати…

Тільки й тримали душу у тілі
сни про матусині рученьки білі,

спогад про батьківські очі ласкаві,
думи про ваші болі криваві…

А друга причина – моя батьківщина,
що звала-манила до себе, як сина!

Мріяв – хмариною перелетіти,
із батьківщиною погомоніти!

Мріяв – побачити Київ на горах,
проліски сині в диких ізворах!

Щедро вдихнути пахощі глиці,
громом гукнути із Щекавиці!

Променем світлим вийти з туману –
впасти краплиною в землю кохану!..

Ці дві любові в люту годину
в світі тримали мене від загину…

– Ну, базікати тут досить!
Побалакали – та й годі!
А тепер – повідай, рабе,
слово ханське воєводі!
Це Товрул, нукер Батиїв,
так гарикнув, мов одкраяв,
і штовхнув болюче луком,
ще й собакою налаяв.

Тут озвався воєвода:
– Що ж – кажи, мій сину любий!
Тож чого Батий бажає –
чи підкорення чи згуби?
Бо думки у нас є різні:
перша – битись до загину,

друга – здатися без бою
та й піти у рабство, сину!

– Хан Батий, – невільник мовив, –
повелів усім сказати,
що коли життя вам миле,
то повинні Київ здати!

Та не вірте хану, люди!
Я в походах надивився,
як він з тими, що здалися,
ніби хижий звір повівся!
Від Аралу до Славути,
де пройшов Батий з ордою,

тільки трупи, трупи, трупи
він полишив за собою!

Він велів не обминати
ні старого, ні малого –
всіх рубати, всіх забрати,
не жаліючи нікого!

Ось тепер і вибирайте
із задачі непростої:
чи піддатися – й загинуть,
а чи битись – як герої!

Тут гукнув Товрул шалено:
– Що говориш, рабе клятий?
За такі слова зухвалі
мало смертю покарати!

І шаблюкою зненацька
рубонув його щосили.
Бризки крові, мов рубіни,
сніг під брамою зросили.

І упав невільник мертвий
на очах всього народу,
молоде життя віддавши
за вітчизну, за свободу…

Жахно зойкнули кияни
на високім заборолі.
А нападники-татари
звеселилися у полі.
Та в ту ж мить із надворітні
просвистів аркан з петлею –
й ошелешений убивця
загойдався над землею

Дужі руки воєводи
і синів його вхопили
й потягли батира вгору,
хоч пручався він щосили.

– От ми вибір і зробили! –
мовив тисяцький киянам –
Не словами, а мечами
говоритимемо з ханом!

– Не словами, а мечами! –
загукали дружно вої. –
Швиргонімо геть убивцю
вниз із брами Золотої!

– Ні, – промовив воєвода, –
ми — не звірі-супостати!
Тільки в чесному двобої
я хотів би відомщати!

Дайте зброю багатуру –
хай на прю[1] зі мною стане!
Хай побачить хан татарський
нашу відповідь, кияни!

Подали меча Товрулу…
Той схопив – і замахнувся,
у смертельному двобої
з воєводою зітнувся.
Стало тихо враз на стінах.
І в орді настала тиша.

1 П р я – двобій, поєдинок.

Сам Батий в сідлі заклякнув,
що, здавалося, й не дише.

Іскри бризнули довкола –
задзвеніла ясно криця.
Ніби вихор, налетіла
багатурова правиця.

Та Дмитро, мов дуб могутній,
ні на крок не відступає, –
всі Товрулові удари
спритно витязь відбиває.

Потім сам пішов у наступ,
влучно вибравши хвилину.
– Ти підступно вбив Михайла, –
тож і сам згинь, вражий сину!

І рука його зненацька
так безжально кресонула,
що навпіл мечем двосічним
розпанахала Товрула!

І упав батир із муру –
простягнувся під стіною.
– Так ми, – мовив воєвода, –
говоритимем з ордою!

Хай всі згинемо у битві,
хай помремо, та в могилу
ми прихопимо з собою
немалу і вражу силу!
Тож – хай буде так, як буде,
як судила доля люта, –

краще смерть, аніж неволя,
краще смерть, ніж рабські пута

– Кху-кху, кху-кху! – ревнули
скажено багатури,
почавши перший приступ
в грудневий день похмурий.

До стін міських посунули
з машинами-пороками[1],
з таранами-гойдницями,
з драбинами високими.

Метнули із пороків
важкі камінні брили,
дубовими таранами
у брами загатили.

І тисячі нападників
із луками за спинами,
з шаблями та із списами
полізли вверх драбинами.

І почалася січа
вгорі, на заборолі.
Ударили мечами
кияни ясночолі.

Драбини ті підважили
та разом з багатурами,
що лізли, лементуючи,
додолу геть пожбурили.

Там кров лилася ріками –
аж стіни стали бурими.

1 Пороки – стінобитні машини.

Весь рів міський заповнили
кияни багатурами!

І тільки ніч похмура,
простерши чорні крила,
отой бенкет кривавий
нарешті припинила.

Та не спинила стогону
поранених, придушених,
не приглушила гомону
двох станів розворушених.

А на світанку знову
в холодну рань імлисту
татари-багатури
розпочинають приступ.

Із яру із Хрещатого
на Лядську браму двинули.
На стіни лізли натовпом –
і падали, і гинули.

Батий звелів пороки
поставити від яру –
і стіни, й брама Лядська
здригнули від удару.

Отак днів десять гупали,
і день і ніч ломилися, –
і хоч лягали трупами,
але свого добилися.

Шматок стіни нарешті
розсипався на порох.

У той пролом широкий,
мов повінь, хлинув ворог.

Із ревом, шумом, тупотом,
із покликами дикими
в пролом татари купами
вриваються великими.

От-от затоплять місто,
зрівняють із землею…
Та їм – Дмитро назустріч
з дружиною своєю.

Шолом та панцир золотом
на витязі виблискують.
Мечем важким, як молотом,
він б'є – аж іскри бризкають!

Сини обабіч нього:
той – зліва, другий – справа.
Розвіялась на вітрі
чуприна в них русява.

А з ними вої-ратники
навалом навалилися.
Здригнулися нападники –
пріч з валу покотилися.

Батий – гладкий, одутлий –
в сідлі…
А біля нього –
в ошийнику, мов псище,
дрижить купець Стонога.

В хламиду загортається –
в брудну татарську драночку…

– То хто? – Батий питається.
– То воєвода, ханочку!

– Ага, так ось який він,
сміливець той завзятий!..
Ойє, повеліваю –
Живцем його узяти!

Татари миттю ринули
оравою кипучою –
і падали, і гинули
на стінах смертю злючою

Та інші сунуть знову,
сніг місячи зчорнілий.
Тріщать щити і списи,
летять роями стріли.

Свистять мечі та келепи[1]
над головами дикими –
і репаються черепи,
і кров тече сторіками!..

Та раптом воєвода
схитнувся – і ні звуку:
сліпа стріла татарська
прошила праву руку.

І випав меч з руки його.
Хтось вигукнув: – О горе нам! –
Смертельний жах над Києвом
повиснув чорним вороном.

Тепер уже кияни
помалу відступають,

1 Келеп – зброя (палиця, схожа на молоток).

а капосні чужинці
все дужче насідають.

– Ойє, ойє, живцем беріть! –
хан рикнув поторочею.
Нукери, ніби цербери[1],
Дмитра й синів оточують.

От-от кільце затиснуть
і схоплять воєводу, –
один поміж ногами
прошилився зісподу.

Та воєвода з силою
стрілу притьмом висмикує,
схопив меча – і лівою
нападника проштрикує!

І йде вперед – могутній
сивобородий витязь,
за Київ злотоглавий
до смерті ладен битись.

Його сини підтримали,
і мечники – навколо їх.
І знов мечі загримали
по багатурських головах.

І знов кияни дружно
татар назад потисли, –
та так, що вид Батиїв
зробився кислий-кислий…

Так з досвіту й до вечора
під стінами високими

1 Цербер – у древньогрецькій міфології – триголовий пес, що охороняє вхід до підземного царства.

тривала колотнеча та
і кров текла потоками.

І тільки серед ночі
кияни відступили.
Татари вслід за ними
рвонулися щосили.

До церкви Десятинної
несуться, поспішаючи,
від лютості звіриної
всім голови стинаючи.

Та що це?.. Де взялася
нова стіна висока!
І яма перед нею
широка та глибока!

То, поки щедро воїни
нападників скородили,
жінки і діти вал новий
позад старого зводили.

І знову багатури
на стіни вперто лізуть,
та, вражені мечами,
знов падають донизу.

Батий лютує, казиться,
що сходить кров'ю стан його,
однак військам наказує,
щоб бились до останнього!

Гаснуть зорі на світанні,
блякнуть київські заграви.
З-за туману сонце сходить –
провіщає день кривавий.

На майдані – воєвода
в золотім своїм шоломі.
Коло нього – жінка, діти
заніміли, нерухомі.

Всі вслухаються тривожно
у важкі глухі удари.
Як горожа? Здержить натиск?
Чи проб'ють її татари?

Бо на стінах оборонців
зовсім рідко, зовсім мало:
за тривалий час облоги
половини їх не стало.

Та в серцях бринить надія,
хоч маленька – півнадії,
що утримається місто,
не загине древній Київ.

Тільки чом же воєвода
не такий, яким був завше?
Чом стоїть сумний, врочистий,
до дітей своїх припавши?

Щось він знає, відчуває,
що сльоза росить повіки?
Чом до всіх так припадає,
мов прощається навіки?

Обнялася вся родина –
заніміла у мовчанні.
Сходить сонце з-за туману –
гаснуть зорі на світанні…

То не громи-громовища,
то не вітри-вітровища,
то орди йдуть Батиєві
на Київ, мов страховища.

Дзвенять мечами ратники
на стінах, кров'ю зрошених,
як слід гостей частуючи
некликаних, непрошених.

Однак татари юрмищем
на вал новий здираються –
на одного киянина
по троє накидаються.

Бузи понапивалися –
і сунуть, п'яні, з реготом…
І тане сила київська,
мов сніг під вітром-леготом.

Дмитрові вої-ратники
той натиск ледве стримують, –
вже їхні списи и келепи
все рідше й рідше гримають.

«О горе нам, о горе нам!» –
жінки й старі жахаються,
до церкви Десятинної
з малечею ховаються.

Набилось так – і в вівтарі,
на сходах, і на клиросі,
що стіни раптом рухнули –
живими привалили всіх…

Дмитро, блідий, знекровлений,
щосили б'ється з ворогом.
Сини і доньки слідують
за кожним отчим порухом.

І Мирослава сміливо
допомагає мужеві:
зняла щита черленого
з руки його недужої.

І ним Дмитра заслонює,
удари відбиваючи,
на доньок і синів своїх
зі страхом поглядаючи…

Круг них маленька горсточка
захисників лишилася,
що з відчаєм приречених
із ворогами билася.

Батий слідкує здалеку
за мужнім воєводою.
– Ойє, хто схопить витязя,
той буде з нагородою!

І тисячі нападників
до воєводи ринули, –
пустили стріли лучники,
батири списи кинули.

І впали мужні воїни,
немов дуби підсічені,
лягли на землю київську
не мічені, не лічені.

Живими лиш зосталися
Малуша із Любавою
та Йван, що б'ється лівою,
й Петро, що б'ється правою.

Стоять сини, як велети,
обабіч батька й матінки –
січуть нукерські панцири
і багатурські ватянки.

А доньки, вправні лучниці,
руками ніжнобілими
із самострілів київських
кладуть батирів стрілами.

– Стріляйте їх! Стріляйте їх –
Батий здаля вигукує
і перший сам із ханського
золоченого лука б'є.

Неначе хмара буряна
знялася над батирами –
так сипонули стрілами,
і списами, й сокирами.

І впали… впали мертвими
Малуша із Любавою,
Іван, що бився лівою,
й Петро, що бився правою…

Над ними мати вклякнула
посеред поля ратного.
Дмитро завмер – і випустив
з руки меча булатного.

На нього враз накинулись –
вхопили, заарканили
скрутили навіть руку ту,
яку стрілою ранили.

І от він серед Києва,
напівживий, заюшений,
нещасним полоненіком
тепер стояти змушений.

Навколо – стогін ранених,
повсюди – трупи й згарища.
Там бродять завойовники,
немов криваві марища.

Та враз вони завмерли всі
в поклоні шанобливому:
Батий вступив до Києва
на огиреві сивому.

Під'їхав… Серед вулиці
із почтом зупиняється.
Побіля нього псом брудним
Стонога-раб тиняється.

Дмитрові каже здалеку:
– Вклонися хану – й житимеш!..
Служив ти досі князеві,
тепер — йому служитимеш!

– Гей, песе!.. Перед ворогом
я не зігнуся ободом! –
І в вічі хану дивиться
Дмитро сміливим поглядом.

Батий сидить, мов статуя,
на воєводу щулиться.
Кругом — руїни київські,
забиті трупом вулиці.

– Ойє, Дмитро?
– Атож, Дмитро.
– Ну, от – наш спір і скінчений.
Для вас – поразкою… Для нас –
звитягою увінчаний!

– О ні, спір тільки розпочавсь!
– Ха-ха! Яким же побитом?
Я гордий Київ розчавив,
розвіяв з димом-копотом!
– Ти справді Київ повалив…
Хай ще сто міст повалиться…
Та знай, що має два кінці
судьби примхлива палиця!..
– Боги зі мною!
– Поки що!

– Довіку!
– Хто це відає!
Не завжди той вечеряє,
хто вранці смачно снідає!
– Від океану Східного[1]
до моря Присмеркового[2]

ніхто й ніщо не стримає
коня мого солового!
– Твій кінь розкішний, – слів нема!
Але й таке трапляється,
що навіть якнайкращий кінь,
буває, спотикається!

Від подиву і лютості
нукери аж здригнулися –
на речника сміливого
шаблями замахнулися.

Та їх спинила піднята
пухка рука Батиєва.
– Ойє, верніть меча йому
та випустіть із Києва!

1 Східний океан – Тихий океан
2 Присмеркове море – Атлантичний океан.

Заради сили й мужності
нехай життям втішається,
в моїй довічній величі
нехай переконається!

Нехай іде – і дивиться,
як я міста топтатиму,
як кінськими копитами
землю потрясатиму!..

Важко глянув воєвода
на страшні руїни міста,
на своїх синів і дочок,
що лягли за рідну землю.

І, спираючись рукою
на плече своїй дружині,
вийшов з брами Золотої
в біле поле каламутне.

Відійшли вони за Либідь,
стали – глянули на Київ.
Там життя зосталось їхнє,
їхнє щастя, їхня радість…

Впала мати серед поля
у бур'ян, покритий снігом, –
білі руки заломила,
болем серця закричала:

– Сини мої – лебедики,
доньки любі – голубоньки,
Навіщо ж вас постріляно
і шаблями порубано!
Плаче мати серед степу,
у сухім холоднім зіллі…
Дим над Києвом димиться,
сонце красне заступивши.

Б'ється мати, ніби чайка,
об сувору мерзлу землю.
– Сини мої – лебедики!
Доньки любі – голубоньки!

Спорожнів, збезлюднів Київ,
мертвий став, як домовина.
Тільки іноді із лісу
забігають вовчі зграї.

Тільки в пустках і руїнах
стогне, скиглить хуртовина
та Софія бовваніє
на похмурім небокраї.

І ніхто з людей до міста
у снігах не топче стежки.
Хто живий лишився – в нетрі,
у глухі ліси забрався.

Та й кому потрібні трупи
та зчорнілі головешки?
Всяк у хижках, у печерах
від загибелі ховався.

Лиш напровесні,
як рястом
Подніпров'я заквітчалось,
на Софії дзвін зненацька
міддю гримнув голосною.

З тої миті він щоранку,
лиш на світ благословлялось,
над полями, над лісами
вдалину котився луною.

За Дніпро – аж на Посулля,
за Ірпінь – аж на Полісся,
за Десну – в бори дрімучі
звуки дзвона долітали.

І виходили із сховищ
на поляни, на узлісся
всі, хто чудом врятувався
від татарської навали.

– Хто там дзвонить?
Хто там дзвонить? –
перешіптувались люди.

– Може, то сама Софія?
– А чи вітер на дзвіниці? –
І пливли чутки всілякі –
неймовірні — звідусюди.

– Домовик?
– Чи волхв?
– Чи дідько?
– А можливо, просто –
птиці?

Згодом вістка вірогідна
прокотилася землею,
й поговір той недоладний
сам собою припинився.

То Дмитро вернувся в Київ
із дружиною своєю
і в сплюндрованому місті
над горою поселився.

Він щодня у дзвони
дзвонить –
всіх живих киян скликає
до розореного міста,
щоб життя там відновити.

Він щодня у дзвони
дзвонить,
мов усіх повідомляє,

що прадавній красень Київ
жив,
живе
і буде жити!

Він підніметься з руїни,
він із попелу постане,
в боротьбі здобуде право
на життя і на свободу.

Ти хотів його згубити,
та відродиться він, хане,
й вічно буде пам'ятати –
прославляти воєводу!

1972

Зміст

Чарівник з Лубенщини. *Передмова Б.Чайковського* 3
Журавлі-журавлики 9
Чарівний перстень 29
Месник з лісу 71
Червона троянда 111
Микита Кожум'яка 137
Воєвода Дмитро 157

Літературно-художнє видання

Малик
Володимир Кирилович

Журавлі-журавлики

Героїчні казки-легенди

Технічний редактор – Карпенко А.А.
Коректор – Сиченко О.В.
Комп'ютерна верстка – Кононов І.О.

Підписано до друку 19.04.2016 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBook. Друк трафаретний.
Ум.друк.арк. 11,2. Обл.вид.арк 11,2. Тираж 500. Зам. №362.

Видавництво «Полтавський літератор»
36014, м. Полтава, вул. Пушкіна, 115, оф. 7,
тел./факс (0532) 562983, тел. (0532) 562958

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 1319 від 2.04.2003 р.

Володимир Малик (Сиченко) – відомий український письменник. Народився 21 лютого 1921 року в с. Новосілки Макарівського району Київської області. Помер 31 серпня 1998 року. Більшу частину свого життя прожив у місті Лубни Полтавської області.

Славу і всенародне визнання Володимиру Кириловичу принесли історичні романи «Таємний посол», «Князь Кий», «Князь Ігор», «Горить свіча», «Чумацький шлях». Популярними є пригодницькі повісті «Чорний екватор», «Новачок», «Слід веде до моря», «Двоє над прірвою», «Дві перемоги». Твори Володимира Малика впродовж останніх десятиріч входять до першої п'ятірки вітчизняних читацьких рейтингів.

Увазі читача пропонуються героїчні казки-легенди для дітей, з якими письменник в кінці 50-х та на початку 60-х років XX століття увійшов у велику літературу: «Журавлі-журавлики», «Чарівний перстень», «Месник із лісу», «Червона троянда», «Микита Кожум'яка», «Воєвода Дмитро». Вони, у високохудожній поетичній формі, розповідають про героїчні сторінки історії України, вчать любити Вітчизну, виховують молодь у дусі патріотизму, що надзвичайно важливо під час зовнішньої загрози, в наш непростий час.

Видання здійснено до 95-ліття з дня народження письменника.

